

Modern İran'da Milliyetçi Tarih Yazımına Bir Örnek: Do Karn Sükût

An Example of Nationalist Historiography in Modern İran: Do Qarn Sokut

Ayşe SOSAR¹

¹Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Sakarya, Türkiye

ORCID: A.S. 0000-0003-4288-0459

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ayşe Sosar (Dr. Öğr. Üyesi),

Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Sakarya, Türkiye

E-posta: aysesosar@sakarya.edu.tr

Başvuru/Submitted: 08.06.2024

Revizyon Talebi/Revision Requested:

16.09.2024

Son Revizyon/Last Revision Received:

18.09.2024

Kabul/Accepted: 18.09.2024

Atf/Citation: Sosar, Ayşe. "An Example of Nationalist Historiography in Modern İran: Do Qarn Sokut." *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies* 45 (2024), 67-94.
<https://doi.org/10.26650/jos.1498138>

öz

Do Karn Sükût (İki Yüzyıl Sessizlik) edebiyatçı ve tarihçi kimliğiyle tanınan 20. yy İran düşünce hayatının önemli simalarından Abdülhüseyin Zerrinkub'un 1330/1952'de kaleme aldığı ve Sasani imparatorluğunun yıkılışından, İslamiyetten sonra İran topraklarında kurulan ilk bağımsız devlet olan Tahiriler'e (205/821) kadar İslamın ilk iki asrında vuku bulan olayları ve İran'ın durumunu anlattığı eserdir. Yayınlandığı günden itibaren isminden içeriğine büyük yankı uyandıran ve çok sert eleştirilerin odağına oturan bu kitap, İran tarihinde en çok konuşulan ve tartışılan kitaplar arasında yer almaktadır. İslam öncesi İran'a dair her şeyin yüceltilip kutsandığı, İslami döneme ait olanın ise aşağılandığı; bu yönüyle İran tarihinin ırk temelli seküler milliyetçi imajını temsil eden *Do Karn Sükût*, Pehlvi dönemi tarih yazımı projesinin ve resmi tarihçiliğin de önemli örneklerinden biri sayılmaktadır. Söz konusu kitabın içerik analizi yöntemiyle ele alındığı bu çalışmada Zerrinkub'un Müslüman Araplara ve onların öncülük ettiği İslama yönelik tepkisel-olumsuz tavırının nedenleri ve kitabında ileri sürdüğü fikirler incelenip tahlil edilmiştir. Çalışmada, bahse konu kitaptaki tarih anlatısının tarihsel gerçeklik ve doğrularla uyumu, dolayısıyla red veya teyidine yönelik bir tartışmadan ziyade hangi amaç (ideolojik, politik ve toplumsal) doğrultusunda ve nasıl şekillendiği üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İran'ın Fethi, Modern İran Tarihi, Milliyetçi Tarih Yazımı, Abdülhüseyin Zerrinkub, Do Karn Sükût

ABSTRACT

Do Qarn Sokut (Two Centuries of Silence) is a work by Abdolhossein Zarrinkoub, a prominent figure in the intellectual life of 20th-century Iran, known for his roles as a literary figure and historian. It was written in 1330/1952 and encompasses events that occurred during the first two centuries of Islam, from the fall of the Sassanian Empire to the establishment of the Tahirids (205/821), the first independent state formed on Iranian soil after the advent of Islam. Zarrinkoub's book provides a narrative of these events and the state of Iran during that period. Since its publication, the book has received considerable attention and has become a focus of intense scrutiny. It is one of the most discussed and debated works in Iranian history. *Do Qarn Sokut* represents a significant example of the Pahlavi era's historical writing project and official historiography,

embodying a secular nationalist image of Iranian history that elevates and sanctifies everything related to pre-Islamic Iran while denigrating aspects of the Islamic era. In this context, it is considered an essential contribution to the Iranian historical discourse. Within this study, emphasis is placed on the examination of the historical narrative presented in the book, not through a straightforward discussion of its alignment with historical realities and truths, nor through an evaluation of rejection or affirmation. This study delves into the purpose (ideological, political, and societal) behind the narrative in the book and how it has been shaped.

Keywords: Conquest of Iran, History of Modern Iran, Nationalist Historiography, Abdolhossein Zarrinkoub, Do Qarn Sokut

EXTENDED ABSTRACT

This study focuses on the work *Do Qarn Sokut* (Two Centuries of Silence) written by Abdolhossein Zarrinkoub in 1952, who left a significant mark on the intellectual and literary world of 20th-century Iran as a historian, literary figure, translator, and literary critic. Zarrinkoub, a second-generation historian whose intellectual mindset and historiography developed under the influence of the archaism-based Iranian nationalism ideology, published most of his works during the peak of the Pahlavi government's interest in nationalism in the early 1970s. His famous work *Do Qarn Sokut* deserves to be examined and considered because both its comprehensive and segmented aspects reveal its purpose of elevating and sanctifying ancient Iran and Iranians, embodying the Pahlavi-era historical writing project and official historiography.

Despite being among the most discussed and debated books in Iranian history, *Do Qarn Sokut* is criticized for its weak scientific foundation. The book, written with an exaggerated nostalgia shaped by the sense of defeat, sorrow, longing, and defensive sentiment, lacks a solid scholarly foundation. Zarrinkoub's responses to critiques in the preface of the second edition, though claiming a commitment to correcting mistakes, suggest a persistent biased and ideological perspective in the first edition. In the preface of the second edition of *Do Qarn Sokut*, published five years later, Abdolhossein Zarrinkoub, in response to the criticisms directed at his work, acknowledged the validity and accuracy of the critiques. He expressed his belief in the necessity of pursuing truth and rectifying errors by attentively considering criticism rather than persistently insisting on mistaken viewpoints. During the intervening five years, Zarrinkoub emphasized that he had the opportunity to engage in a more profound examination of his subject matter, which led him to reassess and revise his initial contentions. In his earlier work, he admitted to adopting a perspective in which everything deemed good, beautiful, and correct was attributed to Iran (ancient Iran) and its people, while anything external to Iran was characterized as negative, unattractive, and devoid of value. Zarrinkoub acknowledged that he had written the book with youth exuberance, lacking the mature ability to objectively evaluate the causes of Iran's defeat against Islam and the nuanced aspects of historical events. He characterized his earlier perspective as reflective of immaturity, bias and extremism. However, the author, who did not give up his derogatory attitudes and expressions

toward Muslim Arabs - neither in the later editions of *Do Qarn Sokut* nor in his other works - underlined that even if they were Muslims, the Arabs were a wild-natured, aggressive and destructive community, devoid of the world of meaning, and he gave examples of this in many parts of his book. He tried to reveal the material and spiritual superiority of Iranians through comparisons.

One of the most notable and widely debated aspects of the book is undoubtedly the title Zarrinkoub chose for it. The years covered in the book represent one of the most sensitive, tense, and turbulent periods in the history of Iran and Islam. Known in history as a time marked by the chaos and disorder caused by rebellions and movements erupting across nearly every region of Iran, it raises the question, which is also expressed by the author himself, why he opted for the title “Two Centuries of Silence” instead of a more accurate and appropriate term, such as “Two Centuries of Chaos and Disorder.” This choice has been a subject of ongoing curiosity and debate. In the relevant section of his book, the author attempts to clarify this matter, stating that by “Two Centuries of Silence,” he did not mean political or social silence and stagnation but was referring to the Persian language. He emphasizes that during this period, Persian was completely overshadowed by Arabic, almost fading into oblivion, and that the only language spoken was the language of the sword. However, this explanation has also been deemed inconsistent with historical realities, and the debate continues.

It is possible to say that what Zarrinkoub said about the general characteristics of the pre-Islamic Arab society, which is called “Jahiliyyah”, the Period of Ignorance in Islamic literature, coincides with what he explained and narrated in the basic Islamic sources that he references extensively in the book, and that this is essentially the meaning of the concept of Ignorance in the minds and literature of Muslims. However, what makes his narrative different and remarkable is that his approach to the issue concerns ethnic and cultural racism rather than description. What is even more striking is that he extends this approach not only to Arabs but to other nations as well, as it is clearly evident from the derogatory remarks he makes about Turks in the later pages of his book. Despite the author’s possible intellectual shifts after writing the book, as we have demonstrated in this study, Zarrinkoub, who views the Muslim Arab conquest of Iran as an invasion, and argues that the events following the conquest were aimed at erasing the intellectual and historical heritage of these lands, particularly the Persian language and Iranian culture, from the historical stage, continues to maintain his excessively biased and dogmatic stance as seen in the first edition of his book. This suggests that, despite his claims of correcting his misunderstandings, there is little hope of reaching a logical analysis free from emotional bias for an objective reader.

In this study, where the aforementioned book is analyzed using content analysis methodology, the reasons for Zarrinkoub’s reactionary negative attitude toward Muslim Arabs and the Islam he pioneered, as well as the ideas he put forth in his book, are examined and analyzed. This study focuses not on whether the historical narrative in the book aligns with historical reality

and truths, and thus whether it should be rejected or confirmed, but rather on the purpose (ideological, political, and social) for which and how it was shaped. It is concluded that the author, by highlighting the characteristics, abilities, and talents of his own culture, strives to prove its superiority over the opposing “other,” and through this endeavor, endeavors to establish an identity and memory by determining his and his opponent’s place in history. Additionally, his negative-reactionary attitude toward Muslim Arabs is mostly related to the weakening and loss of influence of the Iranian national identity during the first century of Islam. The excessive significance the author attaches to language and race in his critique of identity, culture, and historicity, and his judgment of historical-cultural heritage solely within the context of language and race, lead him to an incomplete and flawed analysis and evaluation.

Giriş

18. ve 19. yüzyıllarda Batı’da yaşanan gelişmeler, Batı ile diğer ülkeler özellikle İslam ülkeleriyle arasında ilk olarak askeri başarısızlıklarla kendini gösteren büyük bir uçurum ve mesafenin ortaya çıkmasına neden olmuş ve bu durum söz konusu toplumların aydın ve düşünürleri arasında bu başarısızlık ve geri kalmışlığın nedenlerini açıklama ve nasıl telafi edilebileceğine dair farklı düşüncelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu doğrultuda İran’da da Kaçar Devleti’nin (1794-1925) sonlarına doğru bazı aydınlar arasında İslam’ı, geri kalmışlığın ana faktörlerinden biri sayan ve İran’ın ilerlemesinin önündeki en büyük engel olarak gören, İslam öncesi İran tarihine dönüşün arzulandığı *Bastangerayi*¹ olarak adlandırılan bir tür romantik ve nostaljik milliyetçilik oluşmuştur.

İran kimliğini, ütopyik ve duygusal bir yaklaşımla yeniden inşa etmeyi hedefleyen bu milliyetçilik akımı, romantizm ekolünün etkisiyle millet olgusunun kökenine odaklanarak, yaşayanlar, ölümler ve dünyaya gelecekler arasında bir bağ ve ortaklık kurmaya çalışıyordu.² İranlı romantik milliyetçi aydınlar Oryantalizm’den, ırk teorilerinden ve bilimin inkişaflarından derinden etkilenerek İran’ın antik tarihi ve diğer arkeolojik konu ve fikirlere yönelmiş ve ulusal kimlik kavramlarını yeniden inşa etmeye çalışmışlardır. Mirza Fethali Ahundzade, Celaleddin Mirza ve Mirza Ağa Han Kermani gibi bu fikri ve siyasi akımın öncülerinin eserlerine bakıldığında eski vatana hasret, siyasi ve kültürel mitler, Zerdüş dini ve bu dinin inanırlarına saygı ve hürmet, vatan için fedakarlık, milliyetin dine üstünlüğü ve İran’a hakim olan yabancı unsurlar olarak Araplara ve Türklere karşı kin ve nefretle dolu olduğu görülür.

Meşrutiyet yıllarındaki (1905-1907) egemen milliyetçi söylem, din ve dini unsurlarla uyum içindeyken Meşrutiyet’ten sonraki yıllarda anayasacılık ve ulusal egemenlik fikrinin başarısızlığa uğraması, İran’ın sömürgeci güçler tarafından işgali ve ülke işlerine müdahalelerinin yarattığı siyasi ve sosyal krizler, ezilmişlik, öfke ve hayal kırıklığının neden olduğu ruh hali Katuziyan’ın ifadesiyle: “*öfke ve utanıcı, yüksek idealleri ve kibir kompleksleriyle birleştiren ezilenlerin psikolojisi*”³ İran’da milliyetçi söylemin değişmesine radikal arkaist ve romantik eğilimin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Dönemin Batı yanlısı aydın ve düşünürleri tarafından geliştirilen bu milliyetçiliğin temelleri antik İran’a, Aryan ırkına ve Şah’ın, İranlıların sosyopolitik hayatındaki merkezi konumuna dayanıyordu.

Pehlevi dönemine gelindiğinde (1925-1979) laiklik temelinde hareket eden Rıza Şah’ın bu yöndeki tüm eylem ve politikalarını meşrulaştırmak için ordu gücü ve merkezi-etkin bürokrasiyi kullanarak devletin resmi ideolojisi ve politikasının önemli bir parçası haline getirdiği; sosyal ve siyasi uyumun en önemli unsuru olarak din ve dini bir kavram olarak ortak inanişe ve din birliğine işaret eden ümmet kavramı yerine milliyetçilik ve millet kavramlarını yerleştirmeyi

1 Archaism

2 Muhammed Hasan Asef, *Mebani-i İdeolojik-i Hukümet der Dovran-ı Pehlevi* (Tahran: Merkez-i Esnad-ı İnkılab-ı İslami, 1384),80.

3 Homayun Katuziyan, *Dovlet ve Camie der İran, çev.Hasan Afşar* (Tahran: Neşr-i Merkez, 1389),432.

istediği İslam karşıtı olarak tecelli eden bu milliyetçilik şekli⁴ her ne kadar gerekli toplumsal tabana sahip olamamış ve seçkinlerle sınırlı kalmış olsa da İnan'ın ulusal ve dini kimliğinde bir ikilik ve krizin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Genel olarak modern İnan tarihi, İnanlıların kimlik sorununun ortaya çıktığı dönem olarak değerlendirilir. Zira Kaçarlar döneminden itibaren özellikle Meşrutiyet yıllarında batılı yeni fikirlerin gelişi ve milliyetçiliğin yayılmasının etkisiyle İnan kimliği önemli sorun ve çıkmazlarla karşı karşıya kalmıştır. Modernizmin İnan'a girdiği ilk yıllara kadar İnan'da İslam ile İnanlıların kimlik unsurları arasında bir zıtlık ve çelişki hissedilmemiştir.⁵ Ancak modern dönemde Batı dünyasıyla temas sonucunda ortaya çıkan durum söz konusu aydın ve düşünürlerin kültürel kimliklerinden koparak İslam'ı, ait oldukları toplumların geri kalmışlığının ve genel olarak bu toplumdaki tüm sorun ve sıkıntıların sebebi olarak görmelerine neden olmuştur. Pehlevi hükümetinin kurulmasıyla da Pan-İnanizm düşünce ve hayallerini gerçekleştirme imkanı bulmuş, milliyetçiliği soyut bir kavramdan resmi bir ideale dönüştürmeyi başarabilmişlerdir.⁶

Bu düşünce akımına göre İslam, İnan'ı ve İnanlıları şanlı ve ırksal açıdan saf geçmişinden kopararak zayıf ve değersiz bir ülke haline getiren yabancı ve dayatılmış bir unsur olarak görülüyordu. Söz konusu akımın öncüleri İnan'ın, Arapların İnan'a hakim oldukları andan itibaren gerilemeye başladığına ve İslami hüküm ve esaslara göre kurdukları yönetimlerle bunun hızlanarak devam ettiğine inanıyorlardı.⁷ Dolayısıyla ilerleme yönünde atılacak ilk adım İslam'ı, İnanlıların kimliğinden çıkarmak ve geçmişin görkemli mirasına dönmektir.⁸ Bu doğrultuda Pehlevi hükümetinin eski İnan dillerinin araştırılması, Pehlevi dili ve yazısının öğretilmesi ve tarih yazıcılığı gibi bir dizi kültürel milliyetçi politikaları uygulamaya konuldu. İnan tarihçiliği İslam tarihçiliğinin yerini alarak İslam öncesi sessiz ve unutulmuş geçmiş şanlı bir tarih şeklinde tanıtılmaya başlandı. Bu yeniden yaratılan geçmişte Kiyumers ilk insan ve ilk padişah, Mezdek özgürlük ve eşitliğin teorisyeni, Kave Ahenger ilk sosyalist hareketin kurucusu ve Enuşirvan adalet ve kanunun sembolü olarak görülüyordu. Bu romantik ve nostaljik yaklaşımla İnan'ın İslam öncesi kimliğine ilişkin metaforik kavramlar kullanılarak geçmiş idealize edilmeye çalışılıyordu.⁹

Pehlevi dönemi milliyetçi tarih yazıcılığı, İnanlıların tarih bilincini şekillendirme görevini üstlenmiş ve devlete ideolojik bir araç olarak hizmet ederek iktidarın ve ideolojik yapının ihtiyaç ve gereksinimlerine uygun bir anlam dünyası, entelektüel ve epistemik bir sistem

4 Ali Ekber Velayeti, *Tarih-i Kohen ve Muasır-ı İnan Zemin* (Tahran: İntişarat-ı Emir Kebir, 1393),285.

5 Golam Ali Soleymani - Ali Azremi, "Milli Gerayi-i Bastangeraya ve Buhran Der Huviyet-i İnan-ı İrani", *Faslname-i İlmi Pejuheş-i İnan ve Din* 37 (1396), 208.

6 Mecid Ostuvar, "Nakş-ı Ruşenfekran-ı İrani der Hemsu sazi-i İnan-ı Bastan ve Teceddüd der Asr-ı Rıza Şah", *Rehayafta-ı Siyasi ve Beynelmilleli* 27 (1390), 145-146.

7 Ali Ekber Kecbaf, Zeyneb Ahmedvend, "Ceryan-ı Bastangerayi ve Teşkil-i Hokumet-i Pehlevi", *Pejuheş der Tarih* 4 (1390), 143.

8 Muhammed Bakır Horremşad - Seyyid İbrahim Serperest Sadat, "Ruşenfekran-ı İnan-i ve Mesele-i Huviyet der Ayine-i Buhran", (*Faslname-i Tahkikat-ı Ferhengi* 2 (1389), 37.

9 Ali Reza Momen Sefai - Ali Ekber Aleni, "Şeklgiri-ı Milli Gerayi der İnan", *Pezuheşha-ı Milal* 49 (1398), 30.

yaratmaya çalıştı. İktidarın düşünce ve ideolojik değerlerine yön vererek sosyal, politik ve dilsel işlevleriyle İranlılar için bir tarih bilgisi oluşturma hedefini taşıyordu¹⁰. Onlarca yıl okullarda ve eğitim merkezlerinde tarih eğitiminin ayrılmaz bir parçası olan bu ideoloji İranlıların tarih, ulus, ırk ve milli kimliğin diğer unsurlarına ilişkin algı ve anlayışında büyük rol oynadı. Tarih yazımı, İranlıların hayatında oynadığı başlıca siyasi ve sosyal işlevler açısından bakıldığında, bilginin öğretilip aktarılması, kimlik inşası ve meşruiyet için bir kaynağa dönüştü. Pehlevi döneminin ulus-devlet düşüncesinde tarih yazımı, sosyal birlik ve dayanışmayı, güvenliği ve siyasi düzeni organize etmek için siyasi ve sosyal yapıların dayandığı sosyal kavramların, değerlerin ve normların yaratılmasının ve güçlendirilmesinin temeli haline geldi. Bu tarih yazımı, profesyonel tarihçilerin uslubuyla yazılmış ve bilimsel kaygıların gözetildiği bir tarih yazımı değildi. Bugünün kullanılabilmesi için bir geçmişin yaratılması ve işlenmesi gerekiyordu ve amacı daha büyük bir kolektif kimliğin üyelerini çoğunlukla duygu ve coşkuya dayalı anlamsal bir çerçevede bir araya getirmektir.¹¹

Bu dönem milliyetçi tarih yazımında iki tür tarihçi etkindi. Maaşlı veya saray tarihçileri olarak adlandırılabilir birinci grup, tarih yazıcılığına dair ne bilgisi ne de ilgisi olan, sadece iktidarın hedef ve politikaları doğrultusunda tarih yazanlardı. Bilimsel itibar açısından öne çıkan ve akademisyen kimliği taşıyan ikinci grup ise milliyetçi tarih yazımında bir çok konuda birinci grupla benzer eğilimlere sahipti. Bu dönem milliyetçilik düşüncesine yön veren fikir adamları arasında şair, yazar ve gazetecilerden oluşan bir çok önemli şahsiyet bulunmaktaydı. Teceddüd, Ferengistan, Ayende, İrañşehr ve Kave gibi dönemin en etkin dergi, gazete ve siyasi oluşumların fikir halkalarında toplanan Seyyid Hasan Takizade, Hüseyin Kazımzade, Zebih Behruz, İbrahim Purdavud, Sadık Hidayet, Edibü'l Memalik, Bozorg Alevi, Arif Kazvini, Mahmut Afşar, Hasan Pirniya, Ahmet Kesrevi, Muhammed Ali Furuği, Muhammed Taki Bahar gibi isimlerden bahsedilebilir ki her biri milliyetçilik fikrinin gelişiminde önemli rol üstlenmişlerdir. Dönemin sanat ve edebiyat çevrelerinin ekseriyetinin eğiliminin de devletin İslam karşıtı politikaları yönünde olduğunu belirtmek gerekir. Arif ve Mirzazade Aşki gibi romantik şairler bu akımın coşkulu destekçileri olmuş Sadık Hidayet, Muhammed Ali Cemalzade, San'atizade ve Müşfik Kazimi gibi isimler eserlerini bu doğrultuda kaleme almışlardır.¹² Hatta dönemin etkin şahsiyetlerinden koyu bir marksist olan Taki Errani dahi marksist eğilimlerinden önce Farsça'nın yabancı dillerden arındırılması, Zerdüş dinine dönülmesi ve Sasani Devleti'nin ihyasını geri kalmışlıktan kurtulma reçetesi olarak tecviz edenler arasında yer almıştır.¹³ Bu isimlerden biri de Abdülhüseyin Zerrinkub'dur.

10 Ali Reza Mollai Tevâni, *Gofteman-ı Tarihnegari-i Resmi-i Dovre-i Pehlevi Piramun-ı Rıza Şah* (Tahrân: Pejuheşgah-ı Ulum-ı İnsani ve Mutalâat-ı Ferhengi, 1395).

11 Reza Bigdilu vd, "Bazhani-i İntikadi-i Nasyonalizm-i Bastangerai-i Devlet-i Pehlevi" 2 (1401), 123.

12 Ali Ekber Kecbaf, Zeyneb Ahmedvend, "Ceryan-ı Bastangerayi ve Teşkil-i Hukümet-i Pehlevi". Pejuheş der Tarih 4(1390), 143.

13 Ervand Abrahamiyan, *İran Beyn-i Do İnkılab, çev. Kazem Feruzmend vd* (Tahrân: Neşr-i Ney, 1377), 101.

Eserlerinin çoğunu, Pehlevi yönetiminin milliyetçiliğe olan ilgisinin zirvesi olan 1350/1970'lerin ilk yarısında yayımlayan Abdülhüseyin Zerrinkub, tarih yazıcılığında öncü olmayıp Hasan Pirniya, Abbas İkbâl ve diğerlerinin modern resmi tarih yazıcılığında başlattığı yolu takip eden ikinci nesil tarihçiler arasında yer almaktadır. Tarih yazıcılığındaki düşünce ve zihniyeti, arkaizme dayalı İran milliyetçiliği ideolojisinin etkisi altında gelişen¹⁴ Zerrinkub'un yoğun milliyetçi öğelerle yoğrulmuş, gerek bütünsel gerekse bölümler halinde incelendiğinde eski İran'ın ve İranlılığın üstünleştirilip kutsallaştırılması amacının hemen farkedildiği bir tarih anlatısı olan ve bu yönüyle Pehlevi dönemi tarih yazımı projesinin ve resmi tarihçiliğin önemli örneklerinden biri sayılan *Do Karn Sükût*¹⁵ adlı eseri okunması ve üzerinde düşünülmesi gereken bir özellik taşımaktadır. Konuyla ilgili yapılan Türkçe literatür taramasında Modern İran tarihi ve edebiyatı araştırmalarında otorite olarak kabul edilen ve eserlerinin her biri akademik referans niteliği taşıyan Zerrinkub ve eserleri hakkında özellikle de *Do Karn Sükût* kitabıyla ilgili yapılmış -bir bildiri özeti dışında- kapsamlı ve müstakil bir akademik çalışmanın olmadığı tespit edilmiş bu da söz konusu kitabın ele alınıp incelenmesini gerekli kılmıştır. *Do Karn Sükût*'un içerik yönünden analiz edilip değerlendirildiği bu çalışmanın alanla ilgili yapılacak özellikle mukayeseli çalışmalar için bir fikir ve katkı sunması umut edilmektedir.

1. Abdülhüseyin Zerrinkub'un Hayatı ve Eserleri

Tarihçi, edebiyatçı, çevirmen ve edebiyat eleştirmeni kimliğiyle modern İran tarihine damgasını vuran isimlerden biri olan Abdülhüseyin Zerrinkub, kendi kalemiyle anlattığı¹⁶ hayat hikayesine göre mütedeyyin bir ailenin çocuğu olarak 1301/1922 de Burucerd'de dünyaya gelmiş, medrese eğitimiyle başladığı ilk ve orta öğrenimini babasının teşvik ve iknasıyla yöneldiği İslami ilimler ve Arap dili ve edebiyatıyla birlikte tamamlamıştır. Lise eğitimi için Tahran'a giden ve burada yabancı diller ve modern bilimlerle aşına olan Zerrinkub, Tahran Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni birincilikle kazanmasına rağmen babasının ısrarıyla eğitimini yarıda bırakarak memleketine geri dönmek zorunda kalmış ve öğretmen olarak Burucerd ve civar illerde tarih, felsefe Arapça, Farsça ve hatta yabancı diller, matematik ve fizik dersleri vermeye başlamıştır. 20 yaşında ilk kitabı olan *Felsefe-i Şiir* (1334/1955) adlı kitabını yayınladıktan sonra okuma arzusuyla tekrar üniversiteye dönmüş ve 1324/1945 yılında Tahran Üniversitesi Fars Dili ve Edebiyatı bölümünde başladığı yüksek öğrenimini 1334/1955'te Nakd-ı Şiir (Şiir Eleştirisi) başlıklı doktora teziyle tamamlamıştır. Akademik kariyerine profesör ünvanıyla Tahran Üniversitesi'nde devam eden ve kendisi gibi akademisyen olan Kamer Aryan ile evlenen ancak bu evlilikten bir çocuk sahibi olamayan Zerrinkub, kırk yılı aşkın bir süre İslam tarihi, dinler tarihi, ilahiyat, tasavvuf ve felsefe dersleri vererek pek çok öğrenci yetiştirmiştir.

14 Seccad Rai Geluce, "Hüviyet-i Milli ve İranigeri der Tarih Negari-i Zerrinkub", *Mutalaat-ı Milli* 15 (1382), 127.

15 Abdülhüseyin Zerrinkub, *Do Karn Sükût* (Tahran: İntişarat-ı Suhen, 1389).

16 Zerrinkub Abdülhüseyin, "Zerrinkub be Kalem-i Zerrinkub", *Kitab-ı Mah-ı Edebiyat ve Felsefe* 23-24 (1378), 2.

Abbas İkbâl Aştıyânî, Said Nefîsî, Muhammed Moin, Pervîz Natel Hanlerî, Abbas Zeryab ve Mucteba Minevî gibi dönemin önde gelen isimleriyle çalışma imkanı bularak alanında önemli faaliyetlerde bulunmuştur. 1347-1349/1968-1971 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'ne giderek Kaliforniya ve Princeton üniversitelerinde misafir öğretim üyesi olarak bulunmuş, Oxford ve Sorbon üniversitelerinde de dersler vermiştir. Avrupa ülkeleri, Türk Cumhuriyetleri, Hindistan, Pakistan ve Arap ülkelerine çok sayıda bilimsel gezilerde bulunarak buralardaki kütüphaneleri, müzeleri ve bilim merkezlerini yakından görme, çeşitli arşivlerden belge ve kayıt toplama, İranlı ve yabancı bilim adamları ve yazarlarla tanışma imkanı bulmuştur. İran'ı temsilen birçok uluslararası bilimsel konferans ve toplantıya davetli olarak katılan ve konuşmalar yapan Zerrinkub, bilime ve eğitime adanmış oldukça aktif ve verimli geçen bir hayatın ardından 1378/1999 'da 77 yaşında hayata gözlerini yummuştur.

Eserleri:

“Vladimir İlyiç'in felsefesinden yola çıktım ve Tolstoy'un münadisi olduğu şeye ulaştım. Düşünce ve eylem ufkunda benim için mümkün olan her yerde gezindim. Gazeteci oldum. Tarihi araştırdım. Eleştirmen oldum. Makaleler kaleme aldım. Şiirler yazdım. Tercüme yaptım. Batı felsefesini eleştirdim ve öğrettim. Tasavvuf ve Doğu felsefesine yöneldim. Zahid ve sufi oldum. Şüpheye kapıldım. Sustum. Kapandım. Ancak okuduğum ve yazdığım her şeyde beni sakinleştiren ve huzura kavuşturan tek şey öğretmenlikti.”¹⁷

sözleriyle tarih, felsefe, edebiyat, irfan ve tasavvuf ve dinler tarihi gibi geniş çalışma alanlarının yanında İslami ilimler ve eski İran dillerine vukufiyetiyle çok yönlü bir ilim adamı olan Zerrinkub'un söz konusu alanlarda kaleme aldığı kırk kitabı ve yüzlerce makalesi vardır. Birkaçı Türkçeye de çevrilen ve alan çalışmalarında kaynak kabul edilen kitaplarının başlıcaları şunlardır: Karname-i İslam (İslamın Karnesi) 1342/1963, Nakd-ı Edebi (Edebiyat Eleştirisi) 1343/1964, Ba Karevan-ı Hille (Hille Kervanıyla) 1346/1367, Bamdad-ı İslam (İslamın Şafağı) 1348/1969, Şi'ri bi-Duruğ Şi'ri bi-Nikab (Yalansız Şiir Maskesiz Şiir) 1349/1970, Ferar ez Medrese (Medreseden Kaçış), Erzeş-i Miras-ı Sufiye (Tasavvuf Mirasının Değeri) 1353/1974, 1357/1978, Ez Kuçe-i Rindan (Rindler Sokağından) 1363/1984, Sırr-ı Ney (Ney'in Sırrı) 1366/1987, Behr der Kuze (Testideki Deniz) 1370/1991, Pelle Pelle ta Mülakat-ı Hoda (Adım Adım Allah ile Buluşuncaya Dek) 1372/1993, Pir-i Gence (Gence Piri) 1372/1993, Ruzegarân (Bir Zamanlar) 1375/1996, Der Kalemru-u Vicdan (Vicdan Diyarında) 1377/1998.

2. Do Karn Sükût ve İran'ın İslamlaşması Sürecinde Yaşananlar

İlk olarak 1330/1952 yılında *Mihriğan* dergisinde tefrika edilen ve daha sonra aynı yayın grubu tarafından kitap olarak ilk baskısı piyasaya sürülen *Do Karn Sükût*, hemen tükenmiş ancak yazarının kitabı tekrar gözden geçirme gerekçesiyle yayın izni vermemesinden dolayı döneminin aranan kitapları listesine girmiştir. İlk baskısından beş yıl sonra 1957'de gözden geçirilmiş ve genişletilmiş ikinci baskısıyla okuyucularıyla buluşan ve o tarihten itibaren

17 Abdülhüseyn Zerrinkub, *Nakş-ı Ber Ab* (Tahran: İntişarat-ı Suhen, 1388),92.

kesintisiz bir şekilde yayınlanmaya devam eden kitap, İran İslam Devrimi'nin ilk yıllarında yasaklanarak tüm nüshaları toplatılmış ve imha edilmiştir. Uzunca bir süre karaborsada el altından satışı yapılan ve popülerliğini koruyan kitap yirmi yıllık bir aradan sonra yayın yasağının şartlı olarak kaldırılmasıyla tekrar yayınlanmaya başlamış ve günümüze kadar farklı yayınevleri tarafından yayınlanmaya devam etmiştir.

Do Karn Sükût, her biri özenle, oldukça edebi ve birer metafor veya sembol olarak düşünüülerek isimlendirilmiş 10 ana bölüm ve 372 sayfadan oluşmaktadır. 2020 yılında 35. Baskısını yapan kitap, Paul Sprachman tarafından 2017 yılında *“Two Centuries of Slince”* adıyla İngilizce'ye de çevrilmiştir.

Do Karn Sükût'a ilk bakışta dikkat çeken konu kitabın hemen başında Ayetullah Murtaza Mutahhari'nin 1358 yılında yayınlanan “Hadamat-ı Motekabil-i İslam ve İran (İslam ve İran'ın Karşılıklı Hizmetleri) adlı kitabında Zerrinkub'un *Do Karn Sükût*'ta ileri sürdüğü fikirlere karşı bir reddiye mahiyetinde yazmış olduğu makale metninin verilmiş olmasıdır. Kitabın yeniden yayınlanabilme şartlarından olduğu için yayıncı tarafından yazarın onayı da alınarak kitaba eklenen bu bölüm okuyucuya İslamiyetin İran'a girişi ve İran'ın İslamlaşması süreci gibi tarihi bir olguyla ilgili taban tabana zıt iki görüş, yorum ve analizi mukayeseli bir şekilde değerlendirme imkanı sunması açısından önemlidir. Bir diğer konu yazarın, kitabının ikinci baskısı için kaleme aldığı ve yine çokça eleştirilen önsözü ve birinci baskısının önsözünden alıntılanan “birkaç itiraf” başlıklı bölümleridir. “*Yazdığı bir kitaba yıllar sonra dönüp baktığında yazdıklarında bir eksiklik veya fazlalık görmeyen kimse var mıdır?*”¹⁸ cümlesiyle başlayan ve eleştirilenler tarafından bir nevi ‘günah çıkarma’ ve ‘itirafname’ olarak değerlendirilen bu bölümde yazar, kitabına yöneltilen eleştirilere cevap vererek söz konusu eleştiri ve itirazların haklı ve doğru yanları olduğunu, yanı sıra ısrar edip inatlaşmak yerine eleştirileri dikkate alarak hataları düzeltmek ve doğruya ulaşmak gerektiğine inandığını, bundan hareketle geçen beş yıllık süre zarfında araştırmalarını derinleştirmek suretiyle yazdıklarını tekrar düşünme ve gözden geçirme fırsatı bulduğunu oldukça ‘cesur’ aynı zamanda ‘samimi ve mütevazı’ bir dille ifade etmektedir. İlk kitabını iyi, güzel ve doğru olan ne varsa İran'a (eski İran) ve İranlılara ait olduğunu düşündüğü, İran dışındaki her şeyi ise kötü, çirkin ve değersiz gördüğü; İran'ın İslam karşısındaki yenilgisinin nedenlerini ve olayların iç yüzünü gerçekçi bir bakışla değerlendiremediği toyluk, taassup ve aşırılık olarak nitelendirdiği gençlik yıllarının heyecan ve coşkusuyla kaleme aldığını belirten yazar, hakikate ulaşma konusunda bir yazar olarak taşıdığı görev ve okuyucusuna karşı duyduğu sorumluluk gereği söz konusu kitaptaki hakikate mugayir, karanlık, müphem ve kuşku dolu bölümlerin tamamını çıkarmak, değiştirmek veya düzeltmek suretiyle hata ve yanlışlarını gidermeye çalıştığını vurgulamaktadır.¹⁹ Yazarın söz konusu açıklamaları daha sonraki yıllarda İslamın, medeniyetlerin gelişmesinde ez cümle İran medeniyetinin gelişimindeki rolü ve etkisi hakkında kaleme aldığı eserleri özellikle Karname-i

18 Zerrinkub, *Do Karn Sükût*,19.

19 Zerrinkub, *Do Karn Sükût*,20.

İslam (İslamın Karnesi) kitabıyla birlikte düşünüldüğünde yanılgılarını gidermeye ve hatasını telafi etmeye çalışan bir yazarın samimi ve dürüst çabaları gibi görünse de onun Müslüman Arapları aşağılayıcı tavır ve ifadelerinden -ne *Do Karn Sükût'un* sonraki baskılarında ne de diğer eserlerinde- vazgeçmediği, İranlıların İslam medeniyetini kurma ve gelişmesindeki rolü ve etkisine ilişkin abartılı görüşlerinde ısrarlı olduğu görülmektedir. Nitekim kendisiyle yapılan bir röportajda en çok sevdiği eserinin hangisi olduğu sorulduğunda tebessüm ederek "*Do Karn Sükût*"²⁰ cevabını vermiştir ki oldukça manidardır.

Yazarın kitabın yine aynı bölümünde tarih yazıcılığı konusundaki düşüncelerini aktardığı satırlara da bu bağlamda değinmek gerekir ki tarih kavramına ilişkin yaklaşımını ve tarihi gerçeklik karşısında aldığı tavrı ortaya koyması bakımından önemlidir. Tarih yazıcılığında nesnellik ve gerçekçilikten çokça bahsedildiğini ancak bunun iddiadan başka bir şey olmadığını, tarihinin tarih konusundaki gerçeklikleri ve doğruları ne derece yansıttığı ya da yansıtmaya meyilli olduğunun tartışmalı olduğunu ve esasında tarih yazıcılığının gerçekleri ortaya çıkarmanın ötesinde başka amaç ve hedeflere matuf olduğunu vurgulayan Zerrinkub, tarihinin öznellikten uzak kalamayacağını ve gerçekte istek, ilgi ve eğilimlerinin tarihinin araştırmalarının konu ve amacını belirlediğini savunmaktadır.²¹ Bu sözleriyle de kendisinin ideolojik yönünü açıkça kabul etmekte ve kitabının tarihsel gerçeklerin doğru bir anlatımı olmadığını 'dürüstçe' itiraf etmektedir.

Kitapla ilgili en dikkat çeken ve en çok tartışılan konulardan bir diğeri de hiç şüphesiz Zerrinkub'un kitabı için seçmiş olduğu isimdir. Zira kitabın konu edindiği yıllar İran-İslam tarihinin en hassas, en gergin ve en çalkantılı dönemlerinden biridir. İran coğrafyasının hemen her yerinde ortaya çıkan isyan ve eylemlerin yarattığı kargaşa ve kaosun hakim olduğu yıllar olarak tarihe geçen bu dönem için kendisinin de dile getirdiği gibi neden daha doğru ve uygun bir tanımlama olabilecek "İki Yüzyıl Kaos ve Kargaşa" yerine "İki Yüzyıl Sessizlik" adını seçmiş olması merak edilmiş ve tartışılmalıdır. Kitabın söz konusu bölümünde bu konuya da açıklık getirmeye çalışan yazar "İki Yüzyıl Sessizlik" tanımından kastının siyasi ve toplumsal anlamda bir sessizlik ve durgunlukla alakalı olmayıp Fars diliyle ilgili olduğunu zira bu dönemde Farsçanın, Arapçanın üstünlüğü karşısında tamamen sessizliğe bürünüp unutulmaya yüz tuttuğunu ve konuşulan tek dilin kılıç dili olduğunu vurgulamaya yönelik bir tanım olduğunu ifade etmiş ancak bu açıklaması da tarihsel gerçekliğe aykırı bulunarak sorgulanmaya ve tartışılmaya devam etmiştir. Çünkü bahsedilen dönemde her ne kadar Farsça dilinde yazılı literatüre dair neredeyse hiçbir belge ve kanıt bulunmadığı doğru kabul edilse de Farsçanın ve farklı lehçelerinin özellikle kırsalda yaşayan İranlılar tarafından konuşulmaya devam ettiğini ve canlılığını koruduğunu, Arapça öğrenen şehirli İranlılar kadar Farsça öğrenmeye çalışan Arapların da olduğunu²² dolayısıyla yazarın "İki Yüzyıl Sessizlik" tezinin çok da doğru ve

20 Ata Ayeti, "Do Didar ve Goftegu ba Doktor Zerrinkub der Paris", *Buhara* 7 (1378), 46.

21 Zerrinkub, *Do Karn Sükût*, 24.

22 Bkz: Belazuri, *Fütuhu'l Büldan/Ülkelerin Fethi*, çev. Mustafa Fayda. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 341. ve Cahız Basri, *el Beyan ve'l-Tebyin.thk Hasan el-Sundubi*. (BAE: Muessese-i Hindavi. 2017), 52-57.

isabetli olmadığını; İslamlaştıktan sonra İran'da bir dizi gelişme ve tarihsel devamlılıktan bahsetmenin mümkün olduğunu belirtmek gerekir.

Do Karn Sükût kapsamlı bir eser olmayıp yukarıda bahsedilen nedenlerden ötürü bilimsel yönü zayıf bir kitaptır. Yenilgi, hüznün, özlem ve savunma duygusunun şekillendirdiği geçmişin abartılmış nostaljisi ile kaleme alınmış oldukça destansı bir yapıya sahiptir. Kitabın birinci bölümünde; İran'ın İslamiyetten önce sahip olduğu 'parlak geçmişi' anlatılmaktadır. Sasani imparatorluğunun en parlak dönemlerinden biri olan Hüsrev Enuşirvan'ın hükümdarlık yıllarında (MS 539-579) Arap coğrafyasının fiziki, siyasi, dini, sosyo-kültürel ve ekonomik durumunun anlatıldığı bölümle başlayan kitapta İranlıların Araplara bakışı ve onların karşısında kendilerini nasıl konumlandıklarına dair bilgiler verilmekte ve bu iki milletin arasındaki ilişkinin efendi-köle yöneten-yönetilen şeklinde bir ilişki olduğundan bahsedilmektedir. 'Çölün Hükümdarları' gibi oldukça müstehzi bir ifadeyle isimlendirilmiş bu bölümde Arapların tüm İrani olmayan 'aciz' ve 'muhtaç' olarak tanımladığı halklar gibi İran saraylarının yolunu tuttuğunu, padişahların huzuruna vararak çaresizlik içerisinde ihtiyaçlarını arz edip yardım dilendiklerini, onların bir avuç su ve yiyecek için birbirleriyle savaşıyor ve kan döken vahşi, aç ve sefil bir halk olduğunu, yaşadıkları susuz ve kuru toprakların, görkem ve ihtişamıyla güçlü rakipleri olan Bizanslıları sağlam surlarının ardında dahi korku ve dehşete düşüren Sasaniler için hiç bir önem ve değerinin olmadığını bu yüzden oraları ele geçirip yönetme zahmetine bile girmediklerini, Yemen ve Hire gibi kayda değer yerlerin de zaten İranlılar tarafından yönetildiğini ve bu bölgelerin İran'a haraç ödemek zorunda olduklarını, Arapların İranlılar nezdinde koca bir 'hiç'ten ibaret olduğunu ve onlardan yana hiçbir korku ve endişe duymadıklarını büyük bir övgü ve gururla anlatan yazar hemen ardından Sasani imparatorluğunu içten içe yıkan manevi çöküşe karşılık Arap yarımadasında yükselen imani güce işaretler; "*Birgün padişahlık tahtının, tacının, mülk ve makamının İranlıların hakimiyeti altında yaşamayı gurur addeden adı sanı bilinmez Araplar tarafından ele geçirileceği ve değersiz bir oyuncak misali kırılıp döküleceği hiç kimsenin aklına gelmezdi.*"²³ şeklindeki hayret ve teessür içeren sözlerle dile getirmektedir.

Yazarın kitabına söz konusu dönemle başlamış olması anlamlıdır. Zira Hüsrev Enuşirvan hem yerli hem yabancı tarih kaynaklarında bir filozof ve bilge kral örneği olarak kabul edilmekte; İran edebiyatında da kendisine atfedilen bilgelik, adalet, cömertlik, dindarlık, hoşgörü ve açık görüşlülük gibi özellikleriyle hakkında birçok hikayenin anlatıldığı ideal bir padişah olarak görülmektedir.²⁴ İranlıların kendi kültür ve medeniyetlerinin yanı sıra yabancı medeniyetlere de ilgi duydukları, yabancı filozof ve tabiilerin İran'a davet edildiği, Hintçe ve Yunanca eserlerin Farsça'ya çevrildiği bu dönemde²⁵ Arapların durumunu;

"Açgözlü ve çıkarıcılar. Asla maddi ve dünyevi olanın dışına çıkamıyor, şehvani ve nefsanî"

23 Zerrinkub, *Do Karn Sükût*,28.

24 Arthur Kristen Sen, *İran Der Zeman-ı Sasani, çev.Reşid Yasmi* (Tahran: Seda-ı Muasır, 1385),264. Hasan Pirniya vd., *Tarih-i İran* (Tahran: Seda-ı Muasır, 1392),167.

25 Gene R.Garthwaite, *İran Tarihi, çev. Fethi Aytuna* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2011),101

arzulardan başka bir şey düşünmüyorlardı. Ahlaki olarak övündükleri mertlik ve yiğitlikleri, bencillik ve kin gütmekten ibaretti. Hikayelerde kendilerine atfedilen cesaret ve korkusuzluğu da yağmacılık ve intikam için kullanıyorlardı. Hayatlarında gönül bağladıkları tek şey kadın, şarap ve savaştı. Mana alemiyle hiç bir ilgi ve bağları yoktu. Şehir yaşamının adap ve kurallarını hiçe sayıyor, bozgunculuk ve yıkıcılıklarını gittikleri her yere kendileriyle götürüyorlardı”²⁶

şeklinde niteleyen yazar İbni Haldun’dan aktardığı; “*Tencerelerinin altına koymak için büyük bir yapının temelini oyup taş çıkarır ya da çadırlarına direk yapmak için tavanından tahta sökerlerdi”²⁷* sözleriyle onların mana aleminden yoksun, vahşi tabiatlı, saldırgan ve tahripkar bir topluluk olduğunun altını çizmekte ve kitabının birçok yerinde buna dair örnekler ve kıyaslamalarla İranlıların maddi ve manevi üstünlüğünü ortaya koymaya çalışmaktadır.

Zerrinkub’un, İslami literatürde *Cahiliye Dönemi* olarak adlandırılan İslam öncesi Arap toplumunun genel karakteristiğiyle ilgili söylediklerinin kendisinin de kitapta bolca referans verdiği temel İslam kaynaklarında anlatılan ve rivayet edilenlerle örtüştüğünü ve esasında *Cahiliye* kavramının Müslümanların zihin ve literatüründe tekabül ettiği anlamın da bu yönde olduğunu söylemek mümkündür. Ancak onun anlatımını farklı ve dikkat çekici kılan, meseleye yaklaşımının bir tavsif ve tasvirde ziyade etnik ve kültürel ırkçılıkla ilgili olmasıdır. Daha da dikkat çekici olan, bu yaklaşımı sadece Araplara değil diğer milletlere karşı da sergilemesidir ki kitabın ilerleyen sayfalarında Türklerle ilgili sarfettiği tahkir edici sözler bunu açıkça ortaya koymaktadır.²⁸ Bu yaklaşımıyla ait olduğu kavmin özelliklerini, yetenek ve kabiliyetlerini öne çıkararak onlarla karşısındaki arasında kalın sınırlar çizen ve karşısındakinden üstün olduğunu ispat etmeye çalışan yazarın, kendisini ve “biz” olanı “medeni” ve “gelişmiş” karşısındakini ve “öteki” olanı da “barbar” ve “geri kalmış” şeklinde tanımlayarak kendisinin ve karşısındakinin tarihteki yerini tespit etmeye ve bir kimlik ve hafıza oluşturmaya çalıştığı aşikârdır;

“Barbed ve Nekisa’nın Pehlevice ezgi ve nağmelerinin padişahlık sarayını baştan başa letafet, güzellik, zevk ve eğlence ile doldurduğu o günlerde Arapça, çölün hükümdarlarının dilinde sahranın kızgın kumlarından çok daha kuru ve çoraktı. O uçsuz, bucaksız çöllerde yükselen tek ses savaşın, yağmanın, haydutluğun ve öldürmenin sesiydi. Ne bir öğüt ne bir bilgelik vardı dillerinde ne de bir sevgi, neşe ve muhabbet damlıyordu dudaklarından. Şiirleri deve dışkısının tavsifinden, hitabeleri savaş duygularını kamçulamaktan ibaretti. Oysa İranlıların baştan ayağa hikmet ve mana dolu dilleri, güzel nasihatnameleri ve hoş sözleri vardı. Dini kitapları ve semavi nağmeleri terennüm ediyor; Hudâynamelede eski padişahların hayatlarına dair hoş ve güzel hikayeler okuyup anlatıyorlardı. Her tabakanın kendine has bir dili ve yazısı vardı. Saraylarda Huzice, Farsça ve Derice dillerinin her birinin ayrı bir yeri ve önemi vardı. Güzel sözlere ve hoş kelama değer veriliyordu.”²⁹

Yukarıdaki alıntı bir başka zaviyeden yazarın “millet” ve “milliyetçilik” kavramlarına yaklaşımını da ortaya koymaktadır ki oldukça önemlidir. Irki-etnik kökene dayalı, etnokültürel

26 Zerrinkub, Do Kam Sükût,29.

27 Zerrinkub, Do Kam Sükût,29.

28 Zerrinkub, Do Kam Sükût,306-320.

29 Zerrinkub, Do Kam Sükût,113.

çeşitliliği yok sayan dönemin resmi Fars milliyetçiliğinden farklı olarak kitabının her yerinde “İranlı” ve “İranlılık” üst kimliğini öne çıkaran Zerrinkub’un millet kelimesine yüklediği anlamın ve millet tasavvurunun kan ve soy birlikteliğinden ziyade aynı coğrafya üzerinde yaşayan aynı iktisadi, tarihi ve kültürel birlikteliği paylaşan topluluğu ifade ettiği net bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu da yazarın, İran topraklarının coğrafi dağılımının ve İran’da yaşayan kavimlerin çeşitliliğinin farkında olduğunu, İranlılar açısından ortak ırk meselesinin çok da mantıklı olmadığını, İranlılar için kan bağı ve soy birliğini öne çıkarmanın ve saf bir ırk savunusu yapmanın doğru ve akılcı bir yaklaşım olmayacağını bildiğini; Ahemeniş döneminden günümüze kadar Persler, İskitler, Turaniler, Yunanlılar, Araplar, Tatarlar gibi farklı ırkların bu topraklarda var olduğunu ve bunların birbiriyle ayrılmaz şekilde karıştığını dolayısıyla İranlıların kimlik kategorisinde ırksal çeşitliliğin en az öneme sahip bir konu olduğunun bilincinde olduğunu göstermektedir.³⁰

‘*Kum Tufanı*’ adını verdiği ikinci bölümde Müslümanların İran’a hakim olmalarını sağlayan şartıcı ve hiç beklenmedik büyük zaferlerinin nedenini sorgulayan ve bu ezici zaferin gaybi güce inananların kabul ettiği şekilde bir ilahi teyit ve himayeye açıklanamayacağını belirten Zerrinkub, somut ve gerçekçi sebeplerden bahsetmek gerektiğini ifade etmektedir. İslamın hızla yayıldığı, Müslümanların fetihten fetihe koşup zaferler elde ettiği dönemde İran’ın siyasi, dini, toplumsal ve ekonomik her alanda yaşadığı çöküntü, kaos ve kargaşa halini Müslümanlar kaşısındaki yenilgilerinin başlıca nedeni sayan yazar bu dönemde İran’ın başta devlet yönetimi ve ordu gücü olmak üzere en zayıf dönemlerden birini geçirdiğini, dörtüzyıllık İran-Roma savaşlarının, ülkeye ağır kayıplar yaşattığını bu durumun ordunun ekonomik ve psikolojik olarak yıpranmasına neden olduğunu, taht mücadeleleri sonucunda hanedanda hükümdarlık yapacak kifayetli kimsenin kalmamasının yönetim boşluğu oluşturduğunu bundan faydalanan başta Moğ’lar (Zerdüşd din adamları) olmak üzere farklı güç odaklarının halka baskı ve zulümlerini arttırdıklarını, toplumun tüm katmanlarında yaşanan bu yozlaşma ve çürümüşlük halinin imparatorluğun çöküşü için uygun zemini hazırladığını ve aslında bir çare ve kurtuluş yolu olarak İslamın İran halkı tarafından bu ülke topraklarına girmesine ve hızla yayılmasına izin verildiğini vurgulamaktadır:

*“Bu olanlar her ne kadar olağan dışı ve tuhaf görünse de hakikatte gerekli ve de kaçınılmazdı. Çöküşün ve yok oluşun tehlike çanları yıllar öncesinden Sasani devletinin surları ve sınırlarının ardında çalmakta hatta güremekteydi. Yöneticilerin ve din adamlarının baskı ve zulmünden bıkan halk bir müjde ve umut olarak gördükleri bu yeni dine öylesine rağbet gösteriyorlardı ki Fırat yakınlarında bir yerde köylülerden bir grup, Ebu Ubeyde’nin ordusunun İran topraklarına girebilmesi için köprü bile yapmıştı (...) Rey ,İsfahan, Cürcan ve Taberistan gibi yerlerde halk savaşmak ve direnmek yerine teslim olup cizye vermeyi kabul etmişlerdi. Bunun nedeni Sasani yönetiminin, halkı topraklarını ve vatanlarını savunup korumaktan soğutan baskı ve zulümleriydi.”*³¹

30 Muhsin Masumi, Masume, Abangah Ezgemi, “Teamul-i İslam ve İran, Mutalaa-ı Tatbiki-i Didgah-ı Doktor Zerrinkub ve Ostad Mutahhari”, *Fasname-i İlmi-Pejuheşi-i Tarih-i İslam* 22 (1400), 88.

31 Zerrinkub, Do Karn Sükût, 82.

İran halkının özellikle de sınır bölgelerinde yaşayanların farklı neden ve saiklerle İslama kucak açması ve hatta yazarın da derin bir üzüntüyle anlattığı, sınır muhafızları ve kritik bölgelerdeki asker ve komutanların ordularını terk ederek Müslümanların safına geçmeleri şüphesiz İran'ın fethini kolaylaştıran önemli faktörlerdendir. Ancak yazarın bahsettiği bölgelerde özellikle Taberistan'da halkın İslamı çok da kolay kabullenmediğini hatta ciddi bir mukavemet gösterdiklerini belirtmek gerekir. Bu mukavemetler öylesine ciddi ve karardır ki bazı şehirler birkaç defa fethedilmiştir. Dolayısıyla İranlıların kayıtsız şartsız Araplarla işbirliğine girdiğine ve tam teslimiyet gösterdiklerine hele ki Müslümanların zaferini buna bağlamaya yönelik bir değerlendirme hiç şüphesiz eksik ve yanlış olacaktır. Yazar da aslında bu durumu kitabının farklı yerlerinde;

“Rey, Nehavend'in düşüşünden sonra Arapların eline geçti. Halk birkaç kez fatihlerle antlaşma yaparak barış sağladı. Ancak her ne zaman bir yönetici değişse hemen başkaldırıp isyan ediyorlardı.”³² ve “İslamın İran'a girdiği ilk andan itibaren İranlılar haraçlı düşmanlarına karşı duydukları büyük kin ve nefretlerini ortaya koydular.”³³ veya “Taberistan'da halk Araplara karşı özel bir kin ve nefret besliyordu”³⁴

gibi örnekleri çoğaltılabilecek ifadelerle ortaya koymakta ve esasında kendi anlattıklarıyla tenakuza düşmekten kurtulamamaktadır. Yazarın bu türden okuyucusunun zihnini karıştıran ve güvenini sarsan çelişkili ifadelerine kitabının birçok yerinde rastlamak mümkündür. Bu durum, yazarın kitabının mukaddimesinde de belirttiği gibi birincisi hakikatleri görmezden gelmesine ve hatta tahrif etmesine neden olan aşırı taassubu ikincisi de hatalarını düzeltme ve az da olsa eleştiri oklarından kurtulma çabasından kaynaklanmaktadır. Bunun en bariz örneğini Ebu Müslim'in ölümünden sonra ortaya çıkan isyan hareketlerini anlattığı sayfalarda görebiliriz. Yazar bir taraftan söz konusu isyan ve ayaklanmaların, Abbasiler tarafından 'namertçe' öldürülen Ebu Müslim'in intikamını almak gibi haklı bir amaçla çıktığını vurgularken diğer taraftan bunun aslında bir bahaneden ibaret olduğunu, intikam sloganının Ebu Müslim'e büyük bir sevgi ve hayranlık duyan İranlıları harekete geçiren temel güç ve unsur olduğunu, asıl hedefin 'zalimler' ve 'aldatıcılar' olarak vassafettiği 'istilacı Arapların' İran topraklarından sökülüp atılması olduğunu belirtmektedir.³⁵

Bu noktada, zulüm ve aldatıcılık kavramlarının Zerrinkub'un Arap ve Müslümanlara yönelik en çok vurguladığı sıfatlardan olduğunu özellikle belirtmek gerekir. Müslümanlar için 'zalim ve aldatanlar', İranlılar için ise 'mazlum ve aldatılanlar' şeklinde çoğunlukla yanyana kullandığı bu vasıflandırmalarla yazarın ulaşmak istediği amacın, İranlıların hem baskı ve zorla hem de kandırılarak oyun ve hileyle Müslümanlaştırıldıklarına yönelik bir telkin olduğu söylenebilir.

Yazarın '*Bir Felaketin Başlangıcı*' olarak isimlendirdiği ve Nehavend'in fethini tüm detaylarıyla anlattığı bölümdeki ifadelerini de bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Nehavend'in düşüşüyle hadiselerle dolu ondört asırlık İran İmparatorluğu'nun sona erdiğini,

32 Zerrinkub, Do Kam Sükût,85.

33 Zerrinkub, Do Kam Sükût,94.

34 Zerrinkub, Do Kam Sükût,211.

35 Zerrinkub, Do Kam Sükût,145.

bu olayın sadece görkemli bir imparatorluğun çöküşü değil, fesada giriftar olmuş ve yıkılmaya yüz tutmuş bir yönetimin sonu olduğunu dile getiren yazar, hükümdarların zulüm, baskı ve tahakkümünün halkın huzur ve güvenliğini tehlikeye attığını, din adamlarının sapkınlık ve basiretsizlikleri yüzünden dini ihtilafların arttığını bir taraftan halkın Mani ve Mezdek öğretilerinin yoğun etkisi altına girerken diğer taraftan batıda Hristiyanlık doğuda Budizm'in Zerdüş'tinin gücünü zayıflattığını ve imparatorluğun en zayıf ve güçsüz bir topluluğun dahi kolayca üstesinden gelip alt edebileceği bir duruma düştüğünden bahsetmekte³⁶ ancak bahsettiği nedenlerden ve olumsuzluklardan hiçbiri yine de onu İran'ın Müslümanların eline geçmesini 'bir felaketin başlangıcı' olarak nitelemekten alıkoymamakta, çelişkili ifadelerine bir yenisini daha ekleyerek konunun devamında şöyle demektedir:

"Gerçekte Nehavend'in fethi o zamanlar için büyük bir zaferdi. İman ve adaletin zulüm ve fesat karşısındaki mutlak üstünlüğü, sadelik ve fedakarlığın bencillik ve şatafata karşı nihai zaferiydi. Arapların Kadisiye ve Calula'daki sade tavırları ve gaybi bir yardımı andran kolayca elde ettikleri şaşırtıcı zaferleri İranlı savaşçıları şüphe ve terdide düşürüyordu. Düşürmesi de gerekiyordu. Sasanilerin ihtisamlı hükümdar ve komutanlarının yerine geçen bu Araplar yalnız Allah'tan korkan sade ve gösterişsiz insanlardı. Medine'de yaşayan halifeleri dünya hükümdarlarının lüks ve şatafatından hiçbirine sahip değildi ve sıradan insanlar gibiydi. Ele geçirilen bölgelere yönetimi devralmaları için gönderdiği insanlar da bir zahit veya görevli bir asker imişçesine sade ve fakirâne bir yaşam sürüyorlardı."³⁷

Sasani İmparatorluğu'nun yıkılarak İran topraklarının Müslümanların eline geçmesinde İranlıların içinde bulunduğu bölünmüşlük halinin aksine İslam dininin Araplar arasında oluşturduğu birliğin yanısıra sahip oldukları sarsılmaz ve karşı konulmaz iman gücünün önemine değinmekle birlikte Müslüman Arapların İslamı yayma konusundaki çaba ve motivasyonunu göz ardı eden Zerrinkub, İran'ın paha biçilmez zengin hazinelerini ele geçirme ve ganimet elde etme gaye ve hırsını onları harekete geçiren ve zafer kazanmalarını sağlayan temel motivasyon kaynağı olarak göstermekte³⁸ ve yine büyük bir esefle onların ele geçirdiklerinin kıymet ve değerini bile anlamayacak kadar uygarlıktan yoksun, barbar ve cahil olduklarının altını çizmektedir:

"Araplar Tisfun'a girdiler. Şehri yağmalayıp insanları katlettiler(...) Böylece dörtüzyüzyıllık Sasani Hanedanlığı'nın imparatorluk sarayları ve kıymetli hazineleri Arapların eline geçti. Kâfur tuzdan ayırt edemeyen, altın ile gümüş arasındaki farkı anlamayan insanların eline... O efsanevi saray ve köşklere yıkıntılar dışında hiç bir şey kalmadı. Rivayete göre oradan büyük bir halıyı alıp Medine'ye getirdiler. Halı o kadar büyüktü ki koyacak yer bulamadılar. Çare olarak onu kesip küçük parçalara ayırdılar ve her bir parçasını kavmin ileri gelenlerine dağıttılar."³⁹

Kitabın başından sonuna kadar dikkat çeken bir diğer konu Zerrinkub'un İran'ı fetheden Müslümanlar için "Araplar", "Fatihler" ve "Galip" gibi ifadeler kullanması ve Müslüman

36 Zerrinkub, Do Karn Sükût,82.

37 Zerrinkub, Do Karn Sükût,83.

38 Zerrinkub, Do Karn Sükût,62.

39 Zerrinkub, Do Karn Sükût,69.

olma vasıflarını zikretmemesidir. Bununla, yazarın cahiliye dönemindeki Araplarla İslam ile şereflenen Araplar arasında bir fark görmediği tespitini yapmak mümkündür. Ona göre İster müslim ister gayr-ı müslim, Arap Araptır. İslam onlara hiç bir şey katmamıştır. Eskiden olduğu gibi cahil, vahşi, kan dökücü ve yıkıcıdır:

“Hiçbir şey bu basit ve kaba fatihlerin mağlup halka karşı sergiledikleri tavırdan daha saçma, daha tuhaf aynı zamanda daha zalimane olamazdı (...) Fatihlerin vahşi tabiatları, sertlik ve kabalıkları fethettikleri yerde yönetimi ele geçirmeleriyle birlikte daha çok ortaya çıktı. Vahşiliklerinin yansısı zayıflıkları ve acizlikleri de gün yüzüne çıktı.”⁴⁰

İran’ın Müslümanların eline geçmesini İranlılar için büyük bir musibet, bela ve felaket olarak niteleyen yazar şunları yazmaktadır:

“Arapların hücum seli karşısında çoğu şehirler ve kaleler yıkıldı. Büyük ve köklü ailelerin ekseriyeti yok olup gitti. Zenginlerin malı ve serveti ganimet, bağış ve hibe adı altında yağmalanıp dağıtıldı. İranlı kadınları ve kızları Medine pazarında esir ve köle olarak sattılar. İslamı kabul etmeyen çiftçi ve zanaatkârlardan cizye adıyla yüklü miktarlarda zorla haraç aldılar. Bütün bunları da kılıç ve kamçı zoruyla yapıyor, hiç kimse ağzını açıp itiraz etme cesaretini gösteremiyordu. Had, recm, ateşe verme ve öldürme Arapların özellikle de Emeviler döneminde itirazlara verdiği tek yanıtı.”⁴¹

Yukarıdaki alıntılar, İslam’ın “Arapların dini” olduğunu vurgulayan cümleleriyle birlikte değerlendirildiğinde yazarın zihninde Arap eşittir İslam o da eşittir düşman tarzında bir düşünce ve telakkinin hakim olduğunu açıkça göstermektedir ki bu esasında tohumları daha İslamın ilk günlerinde toprağa atılan ve günümüze kadar varlığını devam ettiren Arap ve İslam düşmanlığı şeklinde gelişen bir düşüncedir:

“İslam öğretilerinin yoğun etkisi altında kalanların dışında İran halkı Araplara karşı büyük bir kin ve nefret besliyordu. Buna özellikle ordu mensupları ve askerlerin yaşadığı aşağılanma ve hor görülme duygusu da eklenmişti. Bu tabaka, Arapları en alçak ve en aşağılık topluluk olarak görüyordu (...) Arapların hakimiyeti onlar için hiçbir şekilde tahammül edilebilir değildi. Hele ki Arap istilası yağma, yıkma ve katliamla gerçekleştiği için.”⁴²

Elbette şunu belirtmek gerekir ki hem İslam öncesi dönemde hem de sonrasında kendilerini her açıdan Araplardan uygar, gelişmiş, üstün ve güçlü gören İranlılar, onların hakimiyeti altına girdikten sonra farklı reaksiyonlar göstermişlerdir. Bir grup, eski dinlerini tamamen terketmiş ve gerçek anlamda, kalben iman ederek İslam dairesine içersine girmişlerdir ki bunların Müslüman Araplarla bir sorun ve meseleleri olmamıştır. Ancak birtakım kaygı, korku ya da çıkar ve menfaat beklentileriyle zahiren Müslüman olup kalben iman etmeyen kişi ve gruplar ile her ne olursa olsun eski dinlerini terketmeyen ve hiçbir şartta İslamı kabul etmeyenler; gizli veya aleni buldukları her fırsatta İslam karşıtı faaliyet göstermekten geri durmamışlardır. Bu durumu;

“Sadece Hicretin 25. Yılında ikinci halife Ömer Bin Hattab’ı hançerle öldüren tek bir İranlı değil İslam dünyasının her neresinde bir kargaşa ve huzursuzluk baş göstermişse İranlılar onda etkin olmuşlardır.”(s.94) veya “Muhtar’ın kıyımı İranlılar için Araplarla hesaplaşma ve Beni Ümeyyeden intikam almak için bir fırsattı.”⁴³

gibi sözlerle aktaran yazarın bu durumu bir iftihar vesilesi olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

40 Zerrinkub, Do Kam Sükût,89-90.

41 Zerrinkub, Do Kam Sükût,91.

42 Zerrinkub, Do Kam Sükût,91.

43 Zerrinkub, Do Kam Sükût,99.

“Halkın direnişi öylesine cesûrâne ve pervasızdı ki fatih Arapları öfkeden çıldırıyordu. Rivayete göre İstahr halkının anlaşmayı bozduğunu ve Araplara karşı ayaklandıklarını duyan Abdullah bin Amir, halkın tamamını öldürüp kanını akıtacağına and içmişti. İstahr'a geldi ve savaşı başlattı. Herkesin kanını mübah görüyordu O kadar kan dökmüşlerdi ki yerlerden akıp gitmiyor;temizlenmiyordu. Sıcak sular dökülerek temizlenebilmişti ancak. Tespit edilemeyenlerin dışında kırk bin kişi öldürülmüştü. İran'ın yiğit halkının direnişi böylesine zalimane ve gaddarca bastırılıyordu. Ancak bu baskı ve zulüm, vatanını savunmak için kanını ve canını ortaya koyanların azim ve iradesini kırmıyordu. Bu yüzden imkan ve fırsatını buldukları her yerde fatihlere karşı ayaklanıyorlardı. İslamı kabul eden ve teslim olan şehirlerde muhalifler güç kazanıp başkaldırdığında şehir halkı hemen bir an bile tereddüt etmeden Araplarla aralarındaki antlaşmayı bozuyordu. İran'ın fethi sürecinde bu türden sahnelere çokca rastlamak mümkündür.”⁴⁴

Kitabın yine başka bir bölümünde şöyle okuyoruz:

“Taberistan'da halk Araplara karşı özel bir kin ve nefret duyuyordu. (...) çok kısa bir sürede büyük bir isyan ve kargaşa çıktı. Bir günde onlara karşı üstünlük kazandılar ve tümünü kılıçtan geçirdiler. Araplar bir yana, Müslüman olan İranlılar da bu kin ve nefretin kurbanı olmaktan kurtulamadılar. Bu öylesine bir öfke, kin ve nefretti ki Araplarla evlenen İranlı kadınlar bile Müslüman kocalarının sakallarından sürüyerek dışarı çıkarıp öldürülmeleri için halka teslim ediyorlardı. Böylece Taberistan'ın her yerinde Araplar ve Müslüman olan İranlılar etkisiz hale getirildiler.Halifenin sonraki intikamı bile Araplar ve onlarla ilgili her şeye alenen savaş açan bu halkın irade ve azmini kıramadı. Ancak Arap komutan Yezid Bin Sahleb, Gürgan'da Acemlerin kanından değirmen döndüreceğine yemin etmişti ki dediğini de yaptı. Değirmen döndürdü. Buğday öğüttü ve ekmeğini de pişirip yedi. Tüm bu olayları ve yaşananları unutmayan bölge halkı tabi ki Araplara kin beslemekten vazgeçmeyeceklerdi.”⁴⁵

Yukarıdaki alıntılarda da görüldüğü üzere yazar, bir taraftan İranlıların ‘düşman’ karşısındaki cesaret ve kahramanlıklarını niteleyip yüceltirken diğer taraftan okuyucuların milli duygularını harekete geçirerek infial yaratmaya ve düşmanlık duygularını körüklemeye yönelik bilinçli bir çaba sergilemektedir. Bu çabanın örneklerini kitabın hemen her bölümünde müşahede etmek mümkündür. Örneğin Farsça'nın durumunu ele aldığı ‘Kayıp Dil’ başlıklı bölümde İranlıların Farsça başta olmak üzere mahalli dillerinin yasaklandığından ve bu dilleri konuşmanın cezasının ölüm olduğundan bahsederek infial ve husumetin boyutunu arttırmaktadır:

“İran'da konuşulan dilleri yok etmeye çalıştılar. Bu dillerin, halkı onlara karşı ayaklandırmamasından ve İran'ın en ücra köşelerindeki hakimiyetlerini tehlikeye atacağından korkuyorlardı. Bu yüzden hangi şehir ve beldede bir konuşma ve yazı diline, kitaba ve kütüphaneye rastladılarsa şiddetle yok etmeye çabaladılar. Harezm bölgesinde yaptıkları bunun delilidir. Rivayete göre Haccac'ın ordu komutanlarından Kuteybe bin Müslim ikinci kez Harezm'e gittiğinde Harezmce konuşan ve yazan, eski tarih ve ilimleri bilen herkesi kılıçtan geçirdi. Kitaplarını yakıp yok etti ve böylece halk gitgide okumayı, yazmayı ve eskiye dair ne varsa her şeyi unutarak ümmi kaldı.”⁴⁶

44 Zerrinkub, Do Karn Sükût,85.

45 Zerrinkub, Do Karn Sükût,211.

46 Zerrinkub, Do Karn Sükût,115.

Zerrinkub'un kitabındaki temel iddialarından bir diğeri olan Müslümanların İran'ı fethetme sürecinde kütüphaneleri yakıp yıktıkları ve tüm kitapları imha ettiklerine dair savunusu da oldukça dikkat çekicidir. Müslümanların 'kitap yakma' eylemlerinin gerçeklik ve doğruluğunun tarihi kayıt ve vesikalarla kanıtlanabilir olduğunu vurgulayan yazar, buna rağmen bazı araştırmacıların konuya kuşku ve tereddütle yaklaştıklarını oysa konunun kuşkuyla mahal bırakmayacak derecede açık ve gerçek olduğunu altını çizerek; Allah'ın kelamından başka hiç bir söz ve kelamın anlam ve değerinin olmadığına inanan bir kavmin üstelik sapkınlığa sebep olduğunu düşündükleri Mecusilere ait bu kitapları koruyup muhafaza etmelerinin beklenmeyeceğini; çok az sayıda okuma yazma bilen kişilerden oluşan bu topluluğun kitaba ve kütüphaneye ne kadar ilgi duyabileceklerinin malum olduğunu; ayrıca İran toplumunda ilim, hüner ve sanatın Zerdüş din adamları ve kavmin ileri gelenlerinin inhisarında olduğunu bu iki tabakanın ortadan kalkmasının ardından onlara ait eserlerin de artık işe yaramayacağı düşüncesiyle yok edilmesini beraberinde getirdiği şeklinde iki temel argümanla izah ve ispat etmeye çalışmaktadır. İlim ehli olarak Zerdüş din adamlarının bu süreçten nasıl etkilendiklerini de sözlerinin arasına sıkıştırmayı ihmal etmeyen yazar, hüznün ve acı telkin eden ifadelerle onların onur ve haysiyetleri en fazla kırılan, dağıtılan, sürülen, öldürülen ve yok edilen tabaka olduğunu vurgulayarak⁴⁷ kitabın temel motiflerinden biri olan zalim 'öteki' karşısında mazlum 'biz' algısını pekiştirmeye yönelik bir tavır sergilemektedir.

Zerrinkub, araştırmacıların "*İran'ın iki yüzyılını gölgede bırakan vahşi ve kan bürümüş sessizlik ve karanlık*"⁴⁸ olarak tavsif ettiği döneme ait birkaç beyit şiir, güzel söz ve kelam arayıp bulma çabalarının beyhude olduğunu, o günkü ortamın ne Farsça şiirler yazacak şairlerin ne de eskiden olduğu gibi çalgılarıyla şarkılar söyleyecek sanatçıların yetişmesi için uygun olmadığını dile getirmektedir. Zira; "*Cennetten getirdiği yeni mesajı ve Cehennemle korkuttuğu keskin kılıcıyla Arapça, padişahların, din adamlarının, halka yol gösteren, öğüt veren ve eğlendirenlerin dilini susturmuş, şiirler ve ezgiler Kur'an ve ezanın sesi karşısında sükûta gömülmüştü.*"⁴⁹

Yaşananlar karşısında hiç kimseden ses çıkmadığını, ağzını açıp itiraz etmeye çalışanların kafir ve zındık olarak yaftalanıp öldürüldüklerini; "*Duyulan bir ses varsa o da şehrinin yıkık harabeleri üzerine oturup gözyaşı döken acılı bir şairin zayıf ve cılız sesiydi ya da zulüm ve işkence altında inleyen ve gaybdan bir elin uzanıp ülkeyi Arapların elinden kurtarmasını bekleyen vatansever bir Zerdüş inanırın ağıtıydı.*"⁵⁰ şeklindeki ifadeleriyle hedef kitleyi ajite edecek sözlerle anlatan yazar; "*O tarihten diğer yüzyılın sonuna kadar bu demirden, katı ve soğuk sessizliği bozacak hiç bir ses, söz ve şen bir nefes duyulmadı (...) İran'ın yitik dilini yeniden bulması için bir asır daha beklemesi gerekiyordu*"⁵¹ diyerek sözlerini tamamlamaktadır.

47 Zerrinkub, Do Kam Sükût, 117.

48 Zerrinkub, Do Kam Sükût, 120.

49 Zerrinkub, Do Kam Sükût, 123.

50 Zerrinkub, Do Kam Sükût, 121.

51 Zerrinkub, Do Kam Sükût, 126.

Farsçanın yasaklandığı, yasağa uymayanların cezalandırıldığı ve bu dile ait tüm eser ve izlerin yok edildiğine dair düşüncelerini yukarıdaki alıntılarda da görüldüğü üzere etkili ve yoğun bir anlatımla aktaran yazara göre Müslümanların bu davranışlarının biri siyasi diğeri de dini olmak üzere iki temel nedeni vardır. Birincisi; etkili bir silah işlevine sahip olan bu dilin, mağlupların elinde kalmaya devam ettiği takdirde iktidarların devamı için bir tehlike ve tehdit olacağını düşünmeleri ikincisi ise bu dili İslamın ve Kur'anın tebliğ ve tervici için bir mani ve engel olarak görmeleridir.⁵² İran halkının hatta İslamiyeti kabul edenlerin bile kendi öz dillerine derinden bağlı olduklarını, Arapça öğrenmeye yanaşmadıklarını, bu yüzden dua ve ibadetlerini dahi Farsça olarak yaptıklarını belirten yazar, bu yüzden Arapların, yönetimlerinin tahkimi ve İslamlaştırma süreci için en büyük engel olarak gördükleri bu dili asimile etmeye ve ortadan kaldırmaya yönelik çaba ve politikalarına şaşırılmamak gerektiğini ifade etmektedir.⁵³ Ancak konuyu daha en başında; *"Bu kavmin [İranlılar] dili şiir, edebiyat duygu ve akıl diliydi. İlim, kültür ve edebiyattan yeterince nasibini almış bir halkın diliydi. Buna rağmen bu çok dilli kavim, Araplarla karşılaştığında ne oldu ve ne duydu da sessizliğe büründü?"* cümlesiyle sorgulayan ve cevap bulmaya çalışan Zerrinkub'un konunun devamında yukarıdaki iddiasıyla çelişen, tutarsız ifadeleri okuyucunun güvenini sarsan ve yazarın bu konuda söylediklerini de doğru kabul etmeyi güçleştiren bir durum yaratmaktadır. Zira Kur'an'ın lafzi ve manevi güzelliği, cazibesi ve evrensel öğretilerinin Araplar gibi İranlıları da cezbedtiğini ve kendiliğinden bu semavi armağana yönelerek meczubu olmalarını sağladığından bahsetmekte ve şöyle demektedir:

*"Arapça daha önce yarı vahşi bir halkın diliydi. Bir güzellik ve cazibesi yoktu. Ancak Kur'anın ve ezanın sesi İran semalarında yankılandığında, Pehlevce duraksamaya ve sessizliğe bürünmeye başladı. Bunun nedeni 'yeni mesaj'ın sadelik ve azametiydi. Arap şairlerini, edebi üstünlüğü ve manevi derinliğiyle sukûta garkeden bu yeni mesaj, Kur'andı. Bu hayrete düşüren yeni mesajın İranlı şair ve ediplerin de dillerine ket, akıllarına durgunluk vermesine şaşırılmamak gerekir. İslamiyeti gönül rızasıyla kabul eden İranlıların bu yeni dine karşı duydukları coşku ve heyecan öylesine derindi ki onları kendilerinden geçiriyor, mest ediyordu. Bu yüzden de zamanlarını boş yere şiir ve şairliğe harcamıyorlardı."*⁵⁴

Yazara göre köklü tarihleri ve şanlı imparatorluklarıyla övünen İranlıların aşağıladıkları Arapların hakimiyeti altına girmeleri ve sonraki dönemlerde özellikle Emeviler döneminde ayrımcı politikalara maruz kalmaları başından itibaren yaşadıkları üzüntü, hayal kırıklığı ve umutsuzluk halinin, yerini öfke, kin, nefret ve intikama bırakmasına neden olmuş ve isyan ve ayaklanma hareketlerinin fitilini ateşlemiştir.

*"Böylece İranlılar Kadisiye, Calula ve Nehavend'de Ömer'den almış oldukları darbeyi Medine'de ödetmiş oldular ona. Aynı şekilde Arapların saldırı ve yağmalarına maruz kalan şehirlerdeki muhalif halk olabildiğince direnmiş ve umutları tamamen tükenene kadar bu askeri olarak basit ama kaba ve sert davranışlı Fatihler karşısında baş eğmemişlerdi."*⁵⁵

52 Zerrinkub, Do Karn Sükût, 115

53 Zerrinkub, Do Karn Sükût, 116.

54 Zerrinkub, Do Karn Sükût, 114.

55 Zerrinkub, Do Karn Sükût, 89.

Hulefa-i Raşidin döneminde *Mevali* (dost, efendi, köle) olarak adlandırılan Arap olmayan Müslümanlara yönetim tarafından ırkları yüzünden herhangi bir ayrımcılık yapılmamıştı. Ancak zamanla Araplar arasında kendilerini diğer milletlerden üstün görme düşüncesi ortaya çıkmış, Emeviler döneminde İslamiyetin ilkelerini yeterince algılayamamış olan ve Arap ırkçılığının tesirinde kalan bazı çevrelerde *Mevali* 'yi hakir ve hor görme düşüncesi kökleşmişti. Arapların bu yaklaşımı özellikle İran asıllı *Mevali* 'nin asabiyet duygularını harekete geçirerek onların geçmişten beri Araplar hakkında besledikleri husumeti körüklemiş ve nihayetinde başta İranlılar olmak üzere Arap olmayan halklar arasında Arap olmayanların Araplardan daha üstün olduğu düşüncesi olan *Şuubiyye* (halk,millet) hareketi ortaya çıkmıştır.⁵⁶

Emeviler'in son yıllarında görülmeye başladığı kabul edilen *Şuubiyye* 'nin ilk faaliyeti olarak İranlı şair İsmâil b. Yesâr'ın Emevî Halifesi Hişâm b. Abdülmelik'in huzurunda kendi kavmi olan Farsların şan ve şöhretlerini dile getiren bir kaside okuması gösterilir. Başlangıçta ilmi ve edebi çalışmalarla mücadele yürüten bu hareket zamanla siyasi özellik kazanmıştır. Emeviler'i yıkıp Araplarla eşit haklara sahip olmak amacıyla Horasan'da Haris b. Süreyc isyanına yoğun destek vermiş, Zeyd b. Ali'nin Küfe'de çıkardığı isyana katılmış ve Emeviler'i ortadan kaldıran Abbasi ihtilal hareketinde başat rol oynamışlardır.⁵⁷

Emeviler'in yıkılışında Horasan bölgesinde büyük bir mücadele başlatan İranlı Mevaliden Ebu Seleme ve Ebu Müslim Horasani gibi şahsiyetlerin etki ve rolleri tartışılmaz bir gerçektir. Mevali, Al-i Abbas'ı destekleyerek Emevi Halifesi İkinci Mervan'ı, Zab Nehri savaşında mağlup ederek Abbasiler'i hilafete taşımışlardır. Konuyu; "*Zab olayının İranlıların Nehavend'de aldıkları yenilginin telafisi olduğu söylenebilir mi?*" sorusu üzerinden tartışan Zerrinkub bunun, üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir konu olduğunu zira bu yenilgiyle Ben-i Ümeyye'nin zulüm devletinin temelden sarsıldığını ve esasında bunun Ebu Müslim'in gizli emellerinden biri olduğununun altını çizmektedir. Çok geçmeden İranlıların eliyle Nehavend harabeleri yakınında '*Binbir Gece Şehri*' olarak tanımladığı her yönüyle Sasani dönemini hatırlatan Bağdat adında yeni bir şehir ve yeni bir yönetimin kurulduğundan bahseden yazar, Ebu Müslim'in bununla yetinmediğini zira zikredilenin ötesinde çok daha büyük bir emelinin olduğuna⁵⁸ dikkat çekmektedir.

Hız Peygamber'in amcasının oğlu olan Abbas'ın soyundan gelen Abbasilerle İranlıları bir araya getiren ve ortak hareket etmelerini sağlayan hiç şüphesiz Emevi düşmanlığı olmuştur. Ancak ortak düşman ortadan kaldırıldıktan ve güç tesis edildikten sonra tarafların birbirini tasfiye süreci başlamıştır. Bu süreç Abbasiler'in daha erken davranarak kendileri için büyük bir tehdit olarak gördükleri rakipleri Ebu Seleme ve Ebu Müslim Horasani'yi öldürmeleriyle başlamış ve iktidarlarının devamı için tehlike oluşturan tüm İrani unsurların ortadan kaldırılmasıyla devam etmiştir. Abbasilerin bu tutumunu onlara atfettiği 'hilekârlık' ve 'vefadar dostlarının kanlarını akıtacak derecede aşırı kuşku ve kötümserlikleriyle' açıklayan ve hakikatte İranlıların oyuna

56 İsmail, Yiğit. "Mevali", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV, 2004),29/424-426

57 Adem Apak "*Şuubiyye*", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2010,39/444-446

58 Zerrinkub, Do Kam Sükût,143.

getirilip kullanıldığını belirten yazar, bunun yanında başka nedenlerden bahsetmek gerektiğini de dile getirerek; hakiki Müslümanların Ğaliyye, Zındık ve Ehl-i Tenasüh inancına sahip olmakla suçlanan Ebu Seleme ve Ebu Müslim'i sevmediklerini, Abbasilerin Müslümanlarının gönüllerini hoş tutma ve rızayetlerini celbedip desteklerini kazanmaya dönük politik bir yaklaşımla böylesi bir ikdamda bulduklarını vurgulayarak; Abbasi hilafetinde görevli İran asıllı Bermeki ve Sehl, vezir ailelerinin günden güne artan güç, mahbubiyet ve nüfuzlarından duydukları endişe ve rahatsızlığı da söz konusu nedenler arasında saymaktadır.⁵⁹

İranlıların, direniş ve özgürlüğün sembolü ve milli bir kahraman olarak gördükleri Ebu Müslim Horasani'nin öldürülmesi öteden beri Araplara karşı besledikleri düşmanlıklarını tetikleyen önemli olaylardan biri olmuştur. Ebu Müslim'in cesareti, kahramanlığı, yönetimi altında bulunan Horasan bölgesi başta olmak üzere gösterdiği iyi idarecilik örneği, ister müslim ister gayri müslim tüm İranlı halkla özellikle eski İran dinlerine mensup kişilerle kurmuş olduğu bağ ve hak ve özgürlükler anlamında onlara sağladığı imkanlar ölümünün üzerinden çok geçmeden ona efsanevi bir boyut kazandırmış⁶⁰ onun ölmediği ve bir gün geri geleceği şeklinde bir düşüncenin oluşmasına neden olmuştur.⁶¹ Bu durum Ebu Müslim'in intikamını alma bahanesiyle, yıllar geçse de Müslümanlar karşısında aldıkları ezici mağlubiyetin acısını unutamamış, hafızalarında oluşan yaralarını iyileştirememiş, kaybettikleri o büyük ve görkemli imparatorluk günlerinin özlem ve hasretini çeken, her an yeniden o günlere dönme umut ve beklentisi içerisinde yaşayan ve bir kurtuluş yolu arayan bunun için de her fırsatı kollayan üzgün, öfkeli, kin ve intikam hırsıyla dolu bazı İslam düşmanı kişi ve grupların harekete geçmelerine ve isyan başlatmalarına uygun ortamı hazırlamıştır.

Zerdüştlük başta olmak üzere eski din mensuplarının İslamı ortadan kaldırmak ve Sasani imparatorluğunu yeniden canlandırmak hedefiyle gerçekleştirdikleri bu hareketlerin İslama ve Müslümanlara tafefisi mümkün olmayan zararları olmuştur. Dini ve milli motifleri birlikte kullanan söz konusu hareketlerin liderleri sapkınlıkta öylesine ileri gitmişlerdir ki yazarın da ifade ettiği gibi kimi kendini mesih, kimi peygamber kimi de ilah olarak görmüş ve kitleleri buna inandırmayı başarabilmişlerdir. Bu gerçekliğe rağmen yazarın söz konusu hareketleri ve mensuplarını anlatırken ki yaklaşımı oldukça şaşırtıcıdır.

*"Bu hareketlerin çoğu din karşıtı özelliğe sahipti. Bir defasında Hürşid adında bir komutan 141 yılında Taberistan'da tüm Arapların hatta Arapların dinine giren tüm İranlıların öldürülmesi emrini verdi ve Araplara karşı büyük bir isyan başlattı. Ancak Araplar oldukça sert ve acımasız bir şekilde bu isyanı bastırdılar. Yenildiğini anlayan Hürşit yüzüğündeki zehri içerek kendini öldürdü. Arapların isyanları bastırmadaki sertlik ve acımasızlıkları İranlıları savaştan alıkoyuyordu. Eziyet, ölüm, hapis ve sürgün onları sadece güçlendiriyor, azim ve kararlılıklarını pekiştiriyordu."*⁶²

59 Zerrinkub, Do Karn Sükût,183.

60 Hoseyn Mofteheri, *Tarih-i İran ez Vurud-ı Moselmanan ta Beramaden-i Tahiriyan* (Tahran: İntişarat-ı Semt, 1395),99.

61 Cafer Mahcub, *Sergožešt-i Hamasi-i Ebu Müslim Horasani- Ebu Müslim Name 2* (Tahran: Moessese-i Ferhengi ve İttıla' Resani-i Tibyan, 1387),5

62 Zerrinkub, Do Karn Sükût,157.

Hicri ikinci yüzyılın ortalarından üçüncü yüzyılın başlarına kadar yaklaşık yetmiş yıl ülkenin hemen her yerinde gerçekleştirdikleri vahşet dolu eylemleriyle Müslüman halka büyük acılar yaşatan bu isyanlara kitabının *'Direnişin Feryadı'* adını verdiği bölümünde tafsilatlı bir şekilde yer veren Zerrinkub, Ebu Müslim'in hareketinden mülhem tüm bu başkaldırı ve isyanları direnişin, özgürlüğün ve bağımsızlığın sembolü, liderlerini de efsanevi kahramanlar olarak tanıtmaktadır:

*"Ebu Müslim Arapların hırs ve kinlerinin kurbanı oldu. Ama hatırası İranlıların kalbinde kutsal bir hatıra gibi kaldı. Onun. İranlıların özgürlük ve bağımsızlığı için düşündükleri ve eski adet ve geleneklerin ihyası için gösterdiği çaba takipçilerini de aynı şekilde Araplara karşı ayaklanma hususunda azimlendiriyor, harekete geçiriyordu. Ölümünden sonra onun intikamını almak için ortaya çıkan hareketler ve ayaklanmalar dini renk de içeriyordu. Sindbad Kabe'yi yıkmak istiyordu. Ostadsis, peygamberlik ve Mukanna ilahlık iddiasındaydı. Tüm bu hareketlerin tek bir hedefi vardı o da İranlıları zillete düşüren, aciz ve zayıf bırakan bu ağır ve yaralayıcı dizginden kurtarmaktı. Bu, zulme uğrayan, aldatılan ve kin duyan bir kavmin kendilerini aldatan zalimler ve hilekârlara karşı yiğit komutanlarının etrafında toplanmalarını sağlayan muharrik gücü."*⁶³

Söz konusu ayaklanmaların merkezinin Horasan olduğunu zira Horasan'ın, kahramanların yetiştiği, eski kahramanlık efsaneleri, hikaye ve hatıralarının doğup geliştiği yer olduğunu ve bu bölgenin 'yiğit' ve 'cesur' evlatlarının geçmişi hala unutamadıklarını anlatan yazar, Ebu Müslim'in halk nezdindeki yerini şöyle tanımlamaktadır:

*"Bu meşhur Horasan'lı komutan halk nezdinde tapılacak kadar değerliydi. İranlı Müslümanların çoğu onu kendilerinin tek gerçek imamı olarak sayıyor; Mehdilik hatta ilahlık derecesine yakın görüyorlardı. (...) İranlılar bu cesur komutana öylesine sevgi besliyorlardı ki ölümünden uzunca bir süre sonra bir grup onun yaşadığını düşünmeye ve onu bulmanın dışında hiçbir dini vazifelerinin olmadığına inanmaya başlamışlardı. Bu denli ilgi ve sevgi Abbasi hilafeti için bir tehditti."*⁶⁴

Yazarın İslam karşıtı isyan hareketlerinin liderlerine duyduğu sempatiyi Müslüman tarihçileri bu konuda objektif olmamakla eleştirdiği satırlarında çok daha açık ve net bir şekilde görmek mümkündür. İdeolojik tutumu tarafsız her okuyucunun dikkatinden kaçmayan ve üstelik kendisi de bunu sarıh bir şekilde itiraf eden yazarın söz konusu satırlardaki tarafsızlık ve objektiflik vurgusu oldukça şaşırtıcıdır. Örneğin; *"cesur ve akıllı bir komutan"*⁶⁵ olarak nitelendirdiği Babek Hürremdin'i anlatırken kaynaklarda onun hakkındaki bilgilerin çoğunun kasıtlı olarak çarpıtılarak verildiğini, Müslüman tarihçilerin taassuplarından dolayı onu toplum nezdinde kötü ve sevilmeyen biri olarak tanıtmaya çalıştıklarını oysa halk arasında özellikle de köylüler tarafından sevilen, sayılan ve çok fazla taraftarı olan biri olduğunu ifade etmekte ve Babek'in kötü ve menfur biri olarak lanse edilmesinin nedenini Mezdek inancına sahip olmasıyla ilişkilendirmektedir.⁶⁶ Benzer ifadeleri bir diğer isyan hareketi lideri Mazyar için de kullanan

63 Zerrinkub, Do Kam Sükût,145.

64 Zerrinkub, Do Kam Sükût,145.

65 Zerrinkub, Do Kam Sükût,217.

66 Zerrinkub, Do Kam Sükût,218.

yazar, İslami taassubun onunla ilgili aktarılan bilgilerin müphem, muğlak ve mütenakız olmasına sebebiyet verdiğini bu durumun onun ve hareketinin gerçek mahiyetini anlamayı engellediğini ve doğru ve kesin bir yargıda bulunmayı zorlaştırdığına işaret etmektedir.⁶⁷

Zerrinkub, 'zalim' ile 'mazlum' arasında geçen haklı bir mücadele ve çatışma olarak yansıttığı yukarıda adı geçen isyan hareketlerinin liderleri başta olmak üzere diğer isyancıların başarısızlık nedenlerini de irdelemekte ve belirli bir hedef ve plan doğrultusunda birlikte hareket etmemeyi hezimetlerinin başlıca nedeni olarak zikretmektedir. Söz konusu hareketlerin amaçladıkları hedefe ulaşmasalar da İranlıların özgürlük ve bağımsızlık yolundaki mücadelelerini derinden etkilediğini vurgulayan ve bu etkiyi metaforik bir anlatımla aktaran yazar bu isyanların İranlıların bağımsızlık hareketinin başlangıç noktası olduğunu vurgulamaktadır: *"Suç ve cinayetlerle dolu bu iki asırlık uzun ve sessiz gecenin sonuna doğru nihayet horozun ötüş sesi duyulmaya, ardından da sabahın aydınlığı belirmeye başladı ufukta. Lakin bu yalancı bir sabahtı. Hakiki sabahın tebessümünü taşıyan yalancı sabahın aydınlığı."*⁶⁸

Söz konusu isyan hareketlerini 'yalancı sabah'a, Tahiriler devletinin kuruluşunu da 'hakiki sabah'a benzetmekle birlikte konuya "Tahiriler, İslamdan sonra kurulan ilk bağımsız İran devleti olarak kabul edilebilir mi?" sorusu üzerinden yürüttüğü tartışmayla devam eden yazar, İran kökenli bir hanedan olan Tahirilerin zamanla iftihar duydukları İranlı kimliklerini unutarak İslami renge büründüklerini, yönetimlerinin hilafet merkezinden uzak ve bağımsız olmasına rağmen İrani değil İslami nitelik taşıdığını, Sasani döneminin ve Mecusiliğin yeniden ihyasına dönük millî ülkünün tahakkuku için verilen iki asırlık mücadele sonucunda kurulan bu ilk İran devletinin, kesinlikle Ebu Müslim, Sinbad, Ostadzis, Babek ve Mazyar gibi liderlerin düşünüp hayalini kurdukları türden bir devlet olmadığını belirtmektedir.⁶⁹ Yazarın bu İranlılık ve İslamiyet arasında çizdiği kesin çizgi ve dışlayıcı tavrının İslamiyetin İranlıların dini olmadığı, Müslümanlığı seçen İranlıların millî benliklerine yabancılaştığı dolayısıyla kendisinin de açıkça 'Arapların dini' olarak tabir ettiği İslamın, bir ulus dini olduğu ve evrensel bir din olmadığına ilişkin yaşadığı dönemin din politikalarıyla uyumlu ideolojik duruşunun tezahürü olduğunu söylemek mümkündür.

Nehavend'in düşüşünden Babek'in öldürülmesine kadar geçen sürenin iki yüzyıl olduğunu belirten Zerrinkub, bu sürenin İranlılar için korkunç bir rüya gibi geçtiğini, İranlılar ve Araplar arasında büyük keşmekeşlerin yaşandığını, siyasi ve askeri rekabet arenasında bu iki kindar ve öfkeli kavmin birbirini alt etmek için amansız bir mücadeleye giriştiklerini, iki asırlık bu güç yarışında Arapların defalarca yenilginin eşğine geldiğini ancak direnişin bastırılması ve direnişçilerin ortadan kaldırılmasıyla meydanın tamamen Araplara kaldığını dile getirmektedir.⁷⁰

İkinci yüzyılın sonuna gelindiğinde ise Arapların ne yaparlarsa yapsınlar artık İran'ın hakimi olmadığını ifade eden yazar, İranlıların hilafet sarayında artan güç ve nüfuzlarıyla

67 Zerrinkub, Do Karn Sükût,243.

68 Zerrinkub, Do Karn Sükût, 209.

69 Zerrinkub, Do Karn Sükût,264-265.

70 Zerrinkub, Do Karn Sükût,305.

birlikte siyasi ve idari kurumların tümünün İrani renge büründüğünü⁷¹ yıllarca Arapların baskı ve zulmüne maruz kalan Sistan, Horasan ve Maverünnehir gibi yerlerin bağımsızlıklarını ilan etmek için hazır duruma geldiklerini, Halifeliğin her tarafında hatta merkezi olan Bağdat'ta bile yönetimin İranlı bürokrat ve devlet adamlarının eline geçtiğini anlatmakta ve oluşan yeni atmosferin İran halkının yok edilmeye çalışılan milli benliklerinin başat unsuru olarak gördüğü dilleri Farsça'nın durumunu nasıl etkilediğine dair şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Kadisiye tufanından sonra iki yüzyıllık sessizliğin ezici ağırlığına katlanmak zorunda kalan Farsça, artık sessizlik tılsımını kırmaya ve kendini dünya edebiyatında sonsuza dek kalacak Hanzala, Ebu Hafs ve Muhammed Vasıf gibilerin dilinden dökülecek söz ve ezgilere hazırlıyordu.”⁷²

Halife Mu'tasım döneminin sonuna doğru gelindiğinde her ne kadar Babek ve Mazyar gibi 'halk kahramanları' ve 'özgürlük savaşçıları' öldürülüp ortadan kaldırılmış olsalar da İran'ın Kanknûs misali kendi küllerinden yeniden doğup ayağa kalktığını okuyucunun duygularına dokunan ifadelerle dile getiren Zerrinkub, kitabını bitirirken sorduğu “*Bu iki yüzyıl boyunca İran ne yaşadı?*” sorusuyla anlattıklarını özetlemeye ve okuyucuya bir perspektif sunmaya çalışmakta ve şöyle demektedir:

“ Önce Sasani devletini yerle bir eden, kükreyerek gelen korkunç bir tufan koptu. Şehirler ele geçirildi ve mallar yağmalandı. Bir süre sonra Irak'da Haccac, Horasan'da Kuteybe ve ülkenin her yerinde diğer Araplar büyük haksızlıklar ve zulümler yapmaya başladılar. Çok geçmeden mağlup olanlar galip gelenlere karşı ayaklanarak büyük bir mücadele başlattı. Horasan'da Ebu Müslim ve Mukanna, Azerbeycan'da Babek Hürremdin, Taberistan'da Komutan Hurşid ve Mazyar başkaldırdılar. Çünkü İranlıların Arapların tahkir ve zulümlerine karşı direniş ve direniştten başka çareleri yoktu. Bu direnişin ortalarındayken mağlupların safından bir pehlivan çıkıverdi sahneye ve mağrur olan fatihin sırtını yere vurmaya başarabildi. İranlıların Arapları alt ettiği ve onlara üstünlük sağladığı, gün yüzüne çıkmıştı ve böylece Arapların güç ve üstünlükleri yavaş yavaş 'Bir yaz gecesi rüyası' gibi bitivermeye başladı. İranlı soylu aileler eski imtiyazlarını yeni bir kisveyle tekrar elde etmeye başladılar. Bu güç, haşmet ve ululuk, Tahiriler ve Saffariler'e intikal etti ve bir tufanın kopmasıyla yıkılan ve yok olan her şey iki yüzyıllık korkunç bir sessizliğin ürpertiyle geçen 'kara bir gecenin sonunda' kısmen de olsa tekrar toparlanarak eski haline döndü.”⁷³

Sonuç

İslamiyetin İran'a nasıl girdiği, İranlıların Müslüman fatihlerle nasıl yüzleştiği, neden ve nasıl İslam'a yöneldikleri, İslam hakimiyetinin ilk asırlarında Müslüman Arap yöneticilerin fethedilen topraklarla ilgili uygulamalarını ve bunun İranlıların ulusal kimliği üzerindeki etkisi konusunda farklı bakış açılarıyla kaleme alınmış pek çok eser bulunmaktadır. Çoğunlukla ifrat ve tefrite düşen bu eserlerin bir kısmında İslam'ın kutsal atmosferinin gölgesinde, İslami-Arap unsurlarla İranlılar arasındaki her türlü etkileşim meşru ve dini olarak kabul edilirken bir kısmında ise Arap karşıtlığı ve ideolojik fanatizma varan düşünceler tervec edilmiştir. Kaçar döneminin

71 Zerrinkub, Do Kam Sükût,305.

72 Zerrinkub, Do Kam Sükût,323.

73 Zerrinkub, Do Kam Sükût,323.

sonlarından itibaren yaygınlaşmaya başlayan ve Pehlevi döneminde zirveye ulaşan milliyetçi fikir ve düşüncelerin etkisiyle pek çok İranlı düşünür yabancı ve dayatılmış bir din olarak gördükleri İslamı İranlıların kimlik ve kültüründen çıkarmaya dönük 'öze dönüş' söylemini geliştirerek eski İran'ı ve geçmişi yeniden ihya etme çabası içine girmişlerdir. İran'ın İslamlaşma sürecini İskender'in, Moğolların ve Afganların İran'a saldırılarıyla eşdeğer gören bu hareketin savunucuları Arap fatihlerin Sasani dönemi İran'ının kültürel kazanımlarını yok ettiğine ve yazılı mirasının çoğunu ortadan kaldırdığına inanıyorlardı. Bazı Batılı oryantalistlerin görüşlerinden etkilenerek İslam'ı Arapların dini olarak kabul eden ve diğer Müslüman milletleri 'yabancı' addeden başka bir grup ise Fars dilinin İran kimliğinin esası olduğunu dile getirerek İran'ın İslam öncesi kültürel tarihine vurgu yapmış, İran tarihi ve kimliğinin yeniden ihyası düşüncesine eşlik etmişlerdir. Bazıları da dini inanışlarına bağlılıklarının etkisiyle orta yolu seçmiş ve İran kimliğinin yeniden canlanmasını İslam ile İran arasındaki karşılıklı ve olumlu ilişkide aramışlardır. İslami öğretilerle uyumlu bazı gruplar ise ulus ötesilik düşüncesini öne çıkararak söz konusu düşünceye karşı çıkmış ve bu ilişkiyi başka bir perspektiften değerlendirmişlerdir.

Bu karşıt söylemlerin etkilediği atmosferde, Pehlevi rejiminin, politik ve ideolojik hedefleri doğrultusunda İran'ın İslami döneminin eleştirilmesi, antik İran'ın öne çıkarılarak büyük bir tarihi-kültürel miras olarak yüceltilmesi ve bu mirasın modern İran kimliğinin temeli olarak kabul edilmesi gibi ana temalar etrafında şekillendirdiği; tarihsel gerçeklerin belirlenmiş formlarda sunulması, resmi tarih anlayışının oluşturulduğu bir dönemde *Do Karn Sükût* kitabını kaleme alan Abdülhüseyin Zerrinkub da kitabında İran'ın fethinden sonraki uygulamaların esasında bu toprakların fikri ve tarihi mirasını özellikle Fars dilini ve İran kültürünü tarih sahnesinden silmeye yönelik olduğu fikrini savunmaktadır. İran'ın Müslüman Araplar tarafından fethini istila ve yağma, fetih süreci ve sonrasında yaşananları bir felaket ve facia olarak değerlendiren Zerrinkub'un söz konusu kitabı yazdıktan sonraki fikri değişimi ne olursa olsun çalışmamızda da görüldüğü üzere yanılıklarını giderme ve hatasından dönme iddiasına rağmen yazarın kitabının ilk baskısındaki taraflı, ideolojik ve önyargılı bakış açısını koruduğunu ve tarafsız bir okuyucu açısından duygusallıktan uzak, mantıksal bir analize ulaşma imkan ve umudunun olmadığını söylemek mümkündür. Daha ilk sayfalardan itibaren bölüm başlıklarının seçimi yazarın aşırı mutaassıp ve taraflı yönünü gözler önüne sermektedir. *Çölün Hükümdarları* ve *Kum Tufanı* hatta kitabın başlığı bile yazarın ötekileştirme ve etnik üstünlük iddiasını ortaya koymaktadır. Bunun nedeni Zerrinkub'un kimlik ve kültürel-tarihi eleştirisinde dil ve ırk unsuruna yüklediği aşırı anlamdır. Elbetteki ona göre dil, İran kimliğinin en önemli unsur ve sembolü olabilir ancak tarihsel ve kültürel analizlerde tek bir unsur ve faktörün dikkate alınmasının araştırmacıyı doğru ve hakkaniyetli sonuca varmaktan uzaklaştıracağı kaçınılmaz bir gerçektir.

Zerrinkub'un kitabındaki taraflı, katı ve hasmane tutumunun eksik ve kusurlu değerlendirme ve yargılama metodundan kaynaklandığı çıkarımını yapmak mümkündür. Zira onun Müslüman Araplara karşı sergilediği olumsuz-tepkisel tavrının çoğunlukla İslamiyetin ilk asrında İran

ulusal kimliğinin zayıflaması ve etkisini yitirmesiyle alakalı olduğu söylenebilir. Zerrinkub'un, İran ulusal kimliğini vurgulayan bir çok yazar ve araştırmacı gibi tarihi süreç içerisinde kendini yeniden inşa etme kapasitesine sahip kalıcı ve güçlü unsurlar bütünü olan tarihi-kültürel mirası sadece dil ve ırk bağlamında ele alarak hüküm verdiği anlaşılmaktadır. Oysa ki İran'ın fethiyle kültürel unsurların birçoğu İran topraklarında gerçek işlevini yitirmiş ve Farsça, resmi olarak sosyal ve siyasi alandan çekilmiş olsa da İranlıların ulusal kimliğini yeniden inşa etmek amacıyla onların geçmiş tarihi üzerine çalışan pek çok araştırmacı gibi Zerrinkub'un da iddia ettiği üzere İran kimliği yok olmamış/edilmemiştir. Buradaki sorun Zerrinkub ve onun gibi düşünenlerin, kimliği tarihsel ve dinamik bağlamından ayırıp değerlendirmeleriyle ilgilidir. Oysa ki kimlik seyyal ve çok geniş faktörler bütünüdür. Tarihi kanıt ve deliller İran'ın fethinden bu yana kimlik ve kültür alanında yaşananların, dilsel söylemin değişimi ve bir nevi yorumu olduğunun yani İran kültürünün, Müslüman Arapların sosyo-politik yapısını, zihni, fikri ve gönül dünyalarını etkileyip değiştirecek düzeyde gelişim gösterip tekamülüne devam ettiğini göstermektedir. Zira Farsça, zikredildiği gibi İslamiyetin ilk asrında her ne kadar resmi olarak sosyal ve siyasi hayattan çekilmiş olsa da ikinci yüzyılın başlarından itibaren Pehlevi metinlerinin Arapçaya çevrilmesiyle birlikte sosyal ve kültürel hayata geri dönmüştür ki bu o dönem İranlı yazar ve fikir öncülerinin tarihsel öz farkındalığını göstermesi açısından da oldukça önemlidir. Öyle ki yönetim mekanizmasında yer alan katip ve münşiler İslam öncesi İran örf, adet ve ritüellerinin taşıyıcıları olmuş ve bu sınıf, dönemin kültürüne büyük bir etki yaparak eski İran geleneklerinin İslam toplumuna girmesine önayak olmuşlardır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Abrahamiyan, Ervand. *İran Beyn-i Do İnkılab*. çev. Kazem Firuzmend vd. Tahran: Neşr-i Ney, 1377.
- Apak Adem. "Şuubiyye", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 444-446. İstanbul: TDV, 2010.
- Asef, Muhammed Hasan. *Mebani-i İdeolojik-i Hukümet der Dovran-ı Pehlevi*. Tahran: Merkez-i Esnad-ı İnkılab-ı İslami, 1. Basım, 1384.
- Ayeti, Ata. "Do Didar ve Goftegu ba Doktor Zerrinkub der Paris". *Buhara* 7 (1378), 46.
- Bigdilu, Reza vd. "Bazhani-i İntikadi-i Nasyonalizm-i Bastangerai-ı Devlet-i Pehlevi" 2 (1401), 123.
- Belazuri, *Fütuhu'l Büldan/Ülkelerin Fethi*, çev. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.
- Cahız. *el Beyan ve'l-Tebyin.thk.Hasan el-Sundubi*. BAE: Muessese-i Hindavi. 2017.
- Cemiri, Muhammed-Keşaverz Beyzai, Muhammed. "Ruykerd-i Bastangerayi der Devlet-i Pehlevi-yi Evvel". *Neşriye-i İlmi-i Mutalaat-ı İnkılab-ı İslami* 71 (1401), 115.

- Garthwaite, Gene R. *İran Tarihi*. çev. Fethi Aytuna (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2011), 101
- Gilani, Necmeddin- Kecbaf, Ali Ekber. "Tahlil-i Mokavemetha-i Hormozan Mehregani der Berabere Arab-ı Moselman". *Faslname-i Ferheg-i İlam* 44-45 (1395), 138.
- Horremşad, Muhammed Bakır - Serperest Sadat, Seyyid İbrahim. "Ruşenfekran-ı İran-i ve Mesele-i Hoviyet der Ayine-i Buhran". (*Faslname-i Tahkikat-ı Ferhengi* 2 (1389), 37.
- Katuziyan, Homayun. *Dovlet ve Camie der İran*. çev. Hasan Afşar. Tahran: Neşr-i Merkez, 5. Basım, 1389.
- Kecbaf, Ali Ekber-Ahmedvend Zeyneb. "Ceryan-ı Bastangerayi ve Teşkil-i Hokumet-i Pehlevi". *Pejuheş der Tarih* 4 (1390), 143.
- Seyahpur, Keşvad "Nakş-ı Siyasi-Nizami-i Gordan-ı Fars ve Huzestan der Dovre-i Futuh-ı İslami". *Faslname-i Tarih-i İslam* 8 (1389), 111-112.
- Kristen Sen, Arthur. *İran Der Zeman-ı Sasani*, çev. Reşid Yasmi. Tahran: Seda-ı Muasır, 1385.
- Masumi, Muhsen-Abangah Ezgemi, Masume. "Taamul-i İslam ve İran, Mutalaa-ı Tatbiki-i Didgah-ı Doktor Zerrinkub ve Ostad Mutahhari". *Faslname-i İlmi-Pejuheşi-i Tarih-i İslam* 22 (1400), 88.
- Mahcub, Cafer. *Sergožeşt-i Hamasi-i Ebu Müslim Horasani- Ebu Müslim Name* 2. Tahran: Moessese-i Ferhengi ve İttıla' Resani-i Tibyan, 1387.
- Moftehari, Hoseyn. *Tarih-i İran ez Vurud-ı Moselmanan ta Ber-amaden-i Tahiriyan*. Tahran: İntişarat-ı Semt, 9. Basım, 1395.
- Mollayi Tevani, Ali Reza. *Gofteman-ı Tarihnegari-i Resmi-i Dovre-yi Pehlevi Piramun-ı Rıza Şah*. Tahran: Pejuheşgah-ı Ulum-i İnsani ve Mutalaat-ı Ferhengi, 1395.
- Momen Sefai, Ali Reza - Ali Ekber Aleni. "Şeklgiri-i Milli Gerayi der İran". *Pezuheşha-ı Milel* 49 (1398), 30.
- Ostubar, Mecid. "Nakş-ı Ruşenfekran-ı İrani der Hemsu sazi-i İran-ı Bastan ve Teceddüd der Asr-ı Rıza Şah". *Rehayaftha-ı Siyasi ve Beynelmüleli* 27 (1390), 145-146.
- Pirniya, Hasan. vd., *Tarih-i İran* (Tahran: Seda-ı Muasır, 1392),
- Rai Geluce, Seccad. "Hoviyet-i Milli ve İranigeri der Tarih Negari-i Zerrinkub". *Mutalaat-ı Milli* 15 (1382), 127.
- Soleymani, Golam Ali - Azremi, Ali. "Milli Gerayi-i Bastangerayi ve Buhran Der Hoviyet-i İnsan-ı İrani". *Faslname-i İlmi Pejuheş-i İnsan ve Din* 37 (1396), 208.
- Velayeti, Ali Ekber. *Tarih-i Kohen ve Moasır-ı İran Zemin*. 12 Cilt. Tahran: İntişarat-ı Emir Kebir, 1. Basım, 1393.
- Yiğit, İsmail. "Mevali". *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 424-426. Ankara: TDV, 2004.
- Zerrinkub, Abdülhüseyn . *Do Karn Sükût*. Tahran: İntişarat-ı Suhen, 23. Basım, 1389.
- Zerrinkub, Abdülhüseyn. *Nakş-ı Ber Ab*. Tahran: İntişarat-ı Suhen, 6. Basım, 1388.
- Zerrinkub, Abdülhüseyn. "Zerrinkub be Kalem-i Zerrinkub". *Kitab-ı Mah-ı Edebiyat ve Felsefe* 23-24 (1378), 2.